

ૐ ૐ નમઃ

ૐ ૐ નમઃ ૐ ૐ નમઃ

સમહિત પ્રગટાવો

: સંકલન પ્રેરણા :

રાષ્ટ્રસંત પરમ ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મહારાજ સાહેબ

હે પ્રભુ !

આજે ગુરુકૃપાએ આપનું સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ સમજ પ્રાપ્ત થયાં છે.

પ્રભુ !

આપના સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને રૂચિ અમને
સમ્યક્ આચરણ કરાવે અને આપનું સમ્યક્ જ્ઞાન અમને સમ્યક્ રૂપે પરિણમે,
એ જ સમર્પણભાવે અમ હૃદયની પ્રાર્થના !

PAGES : 24 + 4 • RETAIL PRICE : ₹ 25

પોતાના અંતરનયનથી પ્રભુએ જે પરમ સત્યનું દર્શન કર્યું, જે મોક્ષ માર્ગ નિહાળ્યો, તે માર્ગનું, પ્રભુએ મોક્ષમાં પધારતાં પધારતાં અંતિમ સમયે ભવ્ય જીવોના કલ્યાણ અર્થે જગત સમક્ષ જે નિરૂપણ કર્યું એવા શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના 28માં અધ્યયનમાં આલેખિત મોક્ષમાર્ગના ભાવોને જૈન ક્રાંતિના આ અંકમાં વાંચીએ !

‘સમકિત પ્રગટાવો’

સંકલન પ્રેરણા : રાષ્ટ્રસંત પરમ ગુરુદેવ શ્રી નમ્મુનિ મહારાજ સાહેબ સાભાર : ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી, શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર - 28મું અધ્યયન

‘સમકિત પ્રગટાવો’ પુસ્તિકા પણ પ્રકાશિત થઈ ગઈ છે.

આ ચાતુર્માસમાં પ્રતિદિન પરમ ગુરુદેવની પ્રવચનધારા સમયે પુસ્તિકાને સમક્ષ રાખીને, પ્રવચન પછી આત્માને જે સ્પર્શ્યું અને જે સમજાયું હોય, તેનું ચિંતન પણ એ જ પુસ્તિકામાં અક્ષરાંકિત કરી પ્રગટેલા સમકિતને દંઢ કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો... એ જ ભાવને લક્ષ્ય સાથે, જૈન ક્રાંતિનો આ અંક પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રાપ્તિસ્થાન

PARASDHAM

Vallabh Baug Lane, Tilak Road, Ghatkopar (E), Mumbai

12/2A, Bakul Bagan Row, Bakul Bagan, Bhowanipore, Kolkata

4, Africa Colony, Saurashtra Kala Kendra, Sadguru Nagar, Kalavad Road, Rajkot

Rupayatan Road, Bhavnath, Junagadh

PAWANDHAM

Opp. B. C. C. I. Ground, Mahavir Nagar, Kandivali (W), Mumbai

Hathibhai Nagar, Diwalipura, Old Padra Road, Vadodara

connect@parasdhham.org • Contact: +91 8657484493

: FORMER EDITOR :
SHREE RASIKBHAI PAREKH

: PUBLISHER :
SHREE DEEPAKBHAI BHAYANI

: EDITOR :

SHREE PRATIMABEN BADANI
SHREE KUNJANBEN CHHEDA

: CONTACT :

PARASDHAM
VALLABH BAUG LANE, TILAK ROAD
GHATKOPAR (E) MUMBAI - 400077
PH: +91-22-25015152

: EMAIL :

connect@parasdhham.org
website: www.parasdhham.org

: JOIN US ON :

www.facebook.com/ParasdhhamIndia
www.youtube.com/ParasdhhamTV

Printed, Published, Edited and Owned by
DEEPAK K. BHAYANI

Printed at

Arihant Printing Press
Ghatkopar (E), Mumbai - 400 077
and

Published at

202, Satellite Building,
Opp. Mistry Complex, J. B. Nagar,
Andheri (East), Mumbai - 400 099

: SUBSCRIPTION :

LIFE TIME (WITHIN INDIA) : ₹ 2500
FOR 2 YRS. (WITHIN INDIA) : ₹ 500
LIFETIME (INTERNATIONAL) : ₹ 20000
FOR 1 YR. (INTERNATIONAL) : ₹ 2500

આપશ્રીને ‘જૈન ક્રાંતિ’ને અનુદાન આપવું હોય તો
સંપર્ક : +91-9324808181

TO KNOW MORE ABOUT
PUJYA GURUDEV

CONTACT ON: +91-9860905678

મોક્ષમાર્ગ

- આ અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગ અને તેમાં ગતિ કરવારૂપ આરાધનાનું વિશ્લેષણ હોવાથી તેનું નામ 'મોક્ષમાર્ગ ગતિ' છે.
- આત્માની કર્મોથી સંપૂર્ણ મુક્તિ, સહજાવસ્થા કે પરમ આનંદ અવસ્થા, તે મોક્ષ છે. મોક્ષની સાધના મનુષ્ય ભવમાં જ થઈ શકે. ચતુર્વિધ સંઘ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાનું અંતિમ લક્ષ્ય મોક્ષ છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયોને મોક્ષમાર્ગ કહે છે અને તે માર્ગ પર ગતિ કરવી, તે જ સાધકનો પુરુષાર્થ છે.
- જિનેશ્વર ભગવંતોએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગના આ ચારેય ઉપાયોનું વિગતવાર વર્ણન છે.
- આત્માના અનંતગુણોમાં મુખ્ય ગુણ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન ગુણથી જ અન્ય અનંત ગુણોને જાણી શકાય છે, અનુભૂતિ કરી શકાય છે. જગતના તત્ત્વોનો યથાર્થ બોધ થવો તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે.

- આત્માના શ્રદ્ધાગુણની શુદ્ધ અવસ્થા સમ્યગ્દર્શન છે. જે વસ્તુ જેવી છે, તે જ રીતે તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તેના પર શ્રદ્ધા કરવી, તે સમ્યગ્દર્શન છે. સૂત્રકારે નવતત્ત્વોની સમજણપૂર્વકની શ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ, તે નવ તત્ત્વ છે. નવ તત્ત્વના સ્વરૂપમાં હીનાધિક કે વિપરીત શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યગ્દર્શનની વિરાધના છે અને પૂર્ણરૂપે યથાર્થ શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યગ્દર્શનની સાચી આરાધના છે. સમ્યગ્દર્શનની આરાધના કરવી તે જ સિદ્ધિનો માર્ગ છે.
- મોક્ષમાર્ગમાં સમ્યગ્દર્શન મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પછી જ પ્રગટ થયેલું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન રૂપે પરિણત થાય છે, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પછી જ સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપની આરાધના થાય છે. આટલું મહત્વ હોવાના કારણે આ અધ્યયનમાં સમ્યગ્દર્શનના ભેદ, દશ રુચિ, આઠ આચાર આદિ તત્ત્વોનું વિસ્તૃત વિશ્લેષણ છે.
- સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન ગુણનું શ્રેષ્ઠ ફળ તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે. આવતાં કર્મોનો નિરોધ કરે તે ચારિત્ર, તેમજ પાપકારી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ અને મહાવ્રત આદિનું પાલન, તે ચારિત્ર કહેવાય છે. પ્રસ્તુતમાં સામાયિક આદિ પાંચ અવસ્થાઓના માધ્યમથી ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે.
- પૂર્વસંચિત કર્મોનો નાશ કરવા માટે સમ્યક્તપ એ પણ મોક્ષમાર્ગનું મહત્વનું અંગ છે. છ પ્રકારના બાહ્ય તપ અને છ પ્રકારના આભ્યંતર તપ, તેમ તપના બાર પ્રકાર છે. દરેક તપ દ્વય અને ભાવ બંનેના સુમેળથી જ સમ્યક્ થાય છે તો પણ બાહ્ય તપ મુખ્યત્વે શરીર સાથે સંબંધિત હોય છે અને આભ્યંતર તપ મુખ્યત્વે આત્માના ભાવો સાથે સંબંધિત હોય છે.
- સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચારેય મોક્ષ માર્ગના અંગ પરસ્પર સંકાળાયેલા છે. જ્ઞાનથી જીવાદિ ભાવો જાણી શકાય છે. દર્શનથી તે ભાવો પર શ્રદ્ધા થાય છે. ચારિત્રથી આશ્રવનો એટલે આત્મામાં આવતાં કર્મોનો નિરોધ થાય છે અને તપથી તેની પરિશુદ્ધિ થાય છે અર્થાત પૂર્વસંચિત કર્મોનો ક્ષય થાય છે. આ રીતે મોક્ષમાર્ગમાં ક્રમિક વિકાસ કરતાં સાધક આ ચારેયની સુમેલપૂર્વક સાધના કરે છે અને જ્યારે આ ચારેયની પૂર્ણતા થાય, ત્યારે જીવનો મોક્ષ થાય છે.

પ્રભુ કહે, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની સાધના તે મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ બને છે.

॥ **મોક્ષમગ્ગગઈ તચ્ચં, સુણેહ જિણભાસિયં ।
૧ ચઠ્ઠકારણસંજુત્તં, ણાણ દંસણ લક્ષણં ।।**

શબ્દાર્થ:- જિણભાસિયં = જિનેન્દ્ર ભગવાન દ્વારા કથિત ચઠ્ઠ કારણસંજુત્તં = સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ, તે ચાર કારણોથી સંયુક્ત, આ ચાર કારણોથી પ્રાપ્ત થનારી ણાણદંસણ લક્ષણં = જ્ઞાન-દર્શન લક્ષણરૂપ તચ્ચં = યથાર્થ, સત્ય મોક્ષમગ્ગ-ગઈ = મોક્ષમાર્ગની ગતિ, મોક્ષમાર્ગનો પુરુષાર્થ સુણેહ = સાંભળો.

ભાવાર્થ:- જિનેશ્વર ભગવંતો દ્વારા કથિત સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ ચાર કારણોથી યુક્ત અને જ્ઞાન-દર્શન આ બે લક્ષણ સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગની યથાર્થ ગતિને તમે સાંભળો. (અર્થાત્ હું મોક્ષમાર્ગ ગતિ નામના અધ્યયનનું વર્ણન કરું છું, તે તમે સાંભળો).

॥ **ણાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા ।
૨ એસ મગ્ગો ત્તિ પ્ણત્તો, જિણેહિં વરદંસીહિં ।।**

શબ્દાર્થ:- વરદંસીહિં = શ્રેષ્ઠદર્શી, સંસારના સમસ્ત પદાર્થોને જોનારા, સર્વદર્શી જિણેહિં = જિનેશ્વર ભગવંતોએ ણાણં = જ્ઞાન દંસણં = દર્શન ચરિત્તં = ચારિત્ર તવો = તપ એસ = આ મગ્ગો ત્તિ = મોક્ષમાર્ગ પ્ણત્તો = પ્રરૂપિત કર્યો છે.

ભાવાર્થ:- સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવંતોએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ પ્રરૂપ્યો છે.

॥ **ણાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા ।
૩ એયં મગ્ગમણુપત્તા, જીવા ગચ્છંતિ સુગ્ગઈં ।।**

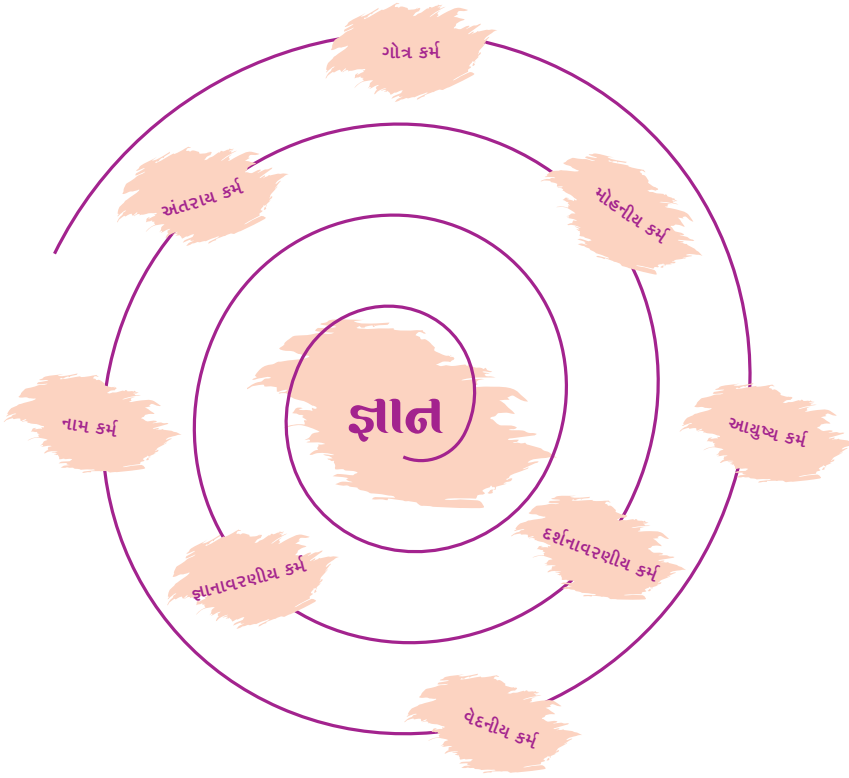
શબ્દાર્થ:- એયં = આ મગ્ગં = માર્ગનું અણુપત્તા = આચરણ કરીને જીવા = જીવો સુગ્ગઈં = સુગતિ, મોક્ષ ગચ્છંતિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપના માર્ગનું આચરણ કરીને જીવો સુગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં મોક્ષમાર્ગનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે. સંસાર, શરીર અને અષ્ટવિધ કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થવો, તે મોક્ષ છે અને તીર્થંકર પ્રતિપાદિત સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપનું આચરણ કરવું; એ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો માર્ગ છે.

તચ્ચં જિણભાસિયં:- યથાર્થ અને જિનેશ્વર ભાષિત.

ણાણ દંસણ લક્ષણં:- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ તે ચાર મોક્ષમાર્ગના અંગ છે. તેમ છતાં તેમાં જ્ઞાન અને દર્શન એ મુક્તાત્માના મુખ્ય લક્ષણ એટલે ગુણ છે. આ રીતે જ્ઞાનાદિ ચાર મોક્ષના સાધન છે અને જ્ઞાન, દર્શન એ બે આત્મ (સિદ્ધાત્માના) ગુણોની ઉપલબ્ધિ એ મોક્ષમાર્ગ છે. સર્વ કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષ જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપ જ છે. સંપૂર્ણ શુદ્ધ થયેલા મુક્ત જીવોમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે, કારણ કે તે બંને આત્માના ગુણો છે. ચારિત્ર અને તપ શરીર સાપેક્ષ છે તેથી મુક્ત જીવોમાં ચારિત્ર અને તપ નથી. આ રીતે જ્ઞાન-દર્શનની વિશેષતા સૂચિત કરવા અને શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવવા સૂત્રકારે સિદ્ધગતિ માટે ણાણદંસણલક્ષણં વિશેષણનો પ્રયોગ કર્યો છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન અને તેના પ્રકાર

પ્રભુ કહે, જ્ઞાન તે આત્માનો સ્વભાવ છે.
આત્મામાં અનંત જ્ઞાન સમાયેલું છે.

4 તત્થ પંચવિહં ણાણં, સુયં આભિણિબોહિયં ।
ઓહિણાણં તુ તદ્દયં, મણ્ણાણં ચ કેવલં ॥

શબ્દાર્થ:- તત્થ = તેમાં, મોક્ષમાર્ગમાં પંચ વિહં = પાંચ પ્રકારનું આભિણિબોહિયં = આભિનિબોધિક, મતિજ્ઞાન સુયં = શ્રુતજ્ઞાન તદ્દયં = ત્રીજું ઓહિણાણં = અવધિજ્ઞાન મણ્ણાણં = મન:પર્યવજ્ઞાન કેવલં = કેવળજ્ઞાન.

ભાવાર્થ:- મોક્ષમાર્ગના ઉપરોક્ત ચાર સાધનમાંથી જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે- શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, ત્રીજું અવધિજ્ઞાન તેમજ મન:પર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન.

5 એયં પંચવિહં ણાણં, દવ્વાણ ય ગુણાણ ય ।
પજ્જવાણં ચ સવ્વેસિં, ણાણં ણાણીહિં દેસિયં ॥

શબ્દાર્થ:- એયં = આ ઉપરોક્ત પંચવિહં = પાંચ પ્રકારનું ણાણં = જ્ઞાન અને દવ્વાણ = દ્રવ્ય ગુણાણ = ગુણ સવ્વેસિં = તેની સમસ્ત પજ્જવાણં = પર્યાયોનું ણાણં = જ્ઞાન ણાણીહિં = જ્ઞાની પુરુષો દ્વારા દેસિયં = ઉપદેશ્યું છે, બતાવ્યું છે.

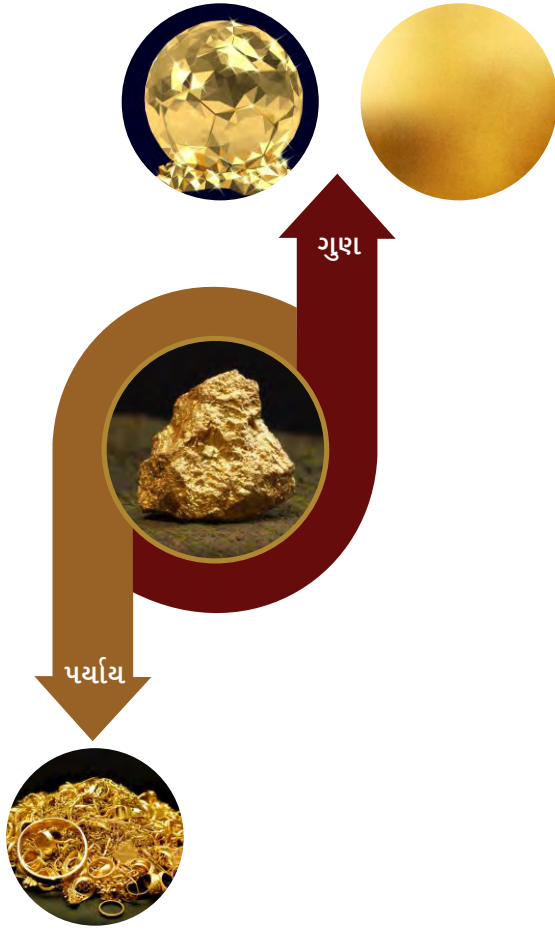
ભાવાર્થ:- આ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન અને સર્વ દ્રવ્ય, ગુણ અને તેની સમસ્ત પર્યાયોનું જ્ઞાન જ્ઞાની પુરુષો દ્વારા નિરૂપિત છે.

વિવેચન:- જ્ઞાન આત્માનો મુખ્ય ગુણ છે.

1. મતિજ્ઞાન- પાંચ ઈન્દ્રિય અને મનના માધ્યમથી જે જ્ઞાન થાય તેને તથા અવગ્રહ, ઈલા, અવાય અને ધારણારૂપ ચાર પ્રકારની મતિને આભિનિબોધિક જ્ઞાન અર્થાત્ મતિજ્ઞાન કહે છે. **2. શ્રુતજ્ઞાન-** શ્રવણની મુખ્યતાએ જે જ્ઞાન થાય તેને તથા શાસ્ત્રના માધ્યમે જે જ્ઞાન થાય, તેને શ્રુતજ્ઞાન કહે છે. મતિ અને શ્રુત આ બંને જ્ઞાન ઈન્દ્રિયાદિ બાહ્ય માધ્યમથી થાય છે તેથી તેને પરોક્ષજ્ઞાન કહ્યા છે. **3. અવધિજ્ઞાન-** ઈન્દ્રિય આદિ બાહ્ય માધ્યમ વિના સાક્ષાત્ આત્માથી થતાં રૂપી પદાર્થોના જ્ઞાનને અવધિજ્ઞાન કહે છે. **4. મન:પર્યવજ્ઞાન-** ઈન્દ્રિયાદિ માધ્યમ વિના સાક્ષાત્ આત્માથી અઢીઢીપ ક્ષેત્રમાં રહેલા સંજી જીવોના મનોગત ભાવોને જાણનારું જ્ઞાન મન:પર્યવજ્ઞાન છે. **5. કેવળજ્ઞાન-** ત્રણે લોક અને ત્રણે કાલના સર્વ ભાવોને પૂર્ણપણે જાણનારું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાન છે. અંતિમ ત્રણે જ્ઞાનમાં ઈન્દ્રિય આદિ બાહ્ય સાધનોની જરૂર નથી તે સાક્ષાત્ આત્માથી જ થાય છે, આ અપેક્ષાએ શાસ્ત્રમાં તે ત્રણેયને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહ્યા છે.

મિથ્યાત્વકરણના અનંત ભવ વ્યતીત થયાં બાદ, અનંતકાળે આત્માનું સૌભાગ્ય જાગૃત થાય અને આત્માનું નિકટ ભવ મોક્ષગામી પરિણામ સર્જવાનું હોય ત્યારે જ જીવને, સમ્યક્ સમર્પણનો યોગ પ્રાપ્ત થાય.

એટલે કે, અનંતકાળમાં અનંત સંબંધો મિથ્યાત્વના મળ્યાં પછી સમ્યક્ત્વ તરફ લઈ જનારો ગુરુ-પરમાત્મા સાથેનો સમ્યક્ સમર્પણરૂપ સંબંધ સર્જાતો હોય છે.

દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય

**પ્રભુ કહે, ગુણ અને દ્રવ્યથી પર્યાય બને છે.
પર્યાય સમયે-સમયે પરિવર્તન પામે છે.**

6 ગુણાણમાસઓ દવ્વં, ઇગદવ્વસ્સિયા ગુણા ।
લક્ષણં પજ્જવાણં તુ, ઉભઓ અસ્સિયા ભવે ।।

શબ્દાર્થ:- દવ્વં = દ્રવ્ય ગુણાણં = ગુણોનો આસઓ = આશ્રય, આધાર છે ઇગદવ્વસ્સિયા = એક દ્રવ્યને આશ્રિત રહે છે ગુણા = ગુણો પજ્જવાણં = પર્યાયોનું લક્ષણં = લક્ષણ એ છે કે ઉભઓ = પર્યાય, દ્રવ્ય

અને ગુણ બંનેને અસ્સિયા = આશ્રિત રહેનાર ભવે = હોય છે.

ભાવાર્થ:- ગુણોનો આધાર દ્રવ્ય છે. ગુણો કેવળ દ્રવ્યના આશ્રિત રહે છે. પર્યાયોનું લક્ષણ એ છે કે તે દ્રવ્ય અને ગુણ બંનેના આશ્રયે રહે છે.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથામાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયના લક્ષણનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

દ્રવ્ય:- જૈન આગમમાં વિભિન્ન અપેક્ષાએ દ્રવ્યનું લક્ષણ નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યું છે -

ગુણાણમાસઓ દવ્વં । 1. જે ગુણોનું આશ્રયસ્થાન છે તે દ્રવ્ય છે ; અનંતગુણોનો પિંડ, તે દ્રવ્ય છે. જે ગુણ અને પર્યાયવાન છે તે દ્રવ્ય છે. 2. જેમાં પૂર્વ પર્યાયનો નાશ થાય અને ઉત્તરપર્યાયની ઉત્પત્તિ થાય તે દ્રવ્ય છે. 3. જેમાં અનંતગુણો છે અને સમયે-સમયે અવસ્થાઓનું પરિવર્તન થયા કરે છે તે દ્રવ્ય છે. આ સર્વેય લક્ષણો પરસ્પર સાપેક્ષ અને અવિરુદ્ધ છે.

ઇગદવ્વસ્સિયા ગુણા:- જે દ્રવ્યના આશ્રયે રહે છે તે ગુણ છે. એક દ્રવ્યના આશ્રયમાં અનેક ગુણો રહે છે પરંતુ તે એક ગુણમાં બીજા ગુણો હોતા નથી ; સર્વ ગુણો સાથે મળીને દ્રવ્યમાં રહે છે. એક ગુણમાં અનેક પર્યાયો હોય છે.

ઉભઓ અસ્સિયા ભવે:- ગાથાના આ ચરણમાં પર્યાયનું લક્ષણ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે જે દ્રવ્ય અને ગુણ બંનેના આશ્રયે રહે છે તે પર્યાય છે. પર્યાયના પણ વિભિન્ન અર્થ ઉપલબ્ધ થાય છે - 1. જે ઉત્પન્ન અને વિનષ્ટ થાય છે તથા સમગ્ર દ્રવ્યમાં વ્યાપ્ત હોય છે, તે પર્યાય છે. 2. જે સમસ્ત દ્રવ્યો અને સમસ્ત ગુણોમાં વ્યાપ્ત હોય છે તે પર્યાય કહેવાય છે. 3. દ્રવ્ય અને ગુણ બંનેમાં સમયે-સમયે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. પરિવર્તન પામતી અવસ્થા, તે જ પર્યાય છે. 4. પર્યાય એટલે 'પરિવર્તન', સમયે-સમયે જે પલટાય છે તે પર્યાય.

સંક્ષેપમાં દ્રવ્યમાં બે પ્રકારના ધર્મ હોય છે- ગુણ અને પર્યાય. દ્રવ્યમાં રહેલો 'ગુણ' એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યોથી અલગ સિદ્ધ કરે છે. ગુણ દ્રવ્યમાં કથંચિત્ તાદાત્મ્ય સંબંધથી રહે છે, જ્યારે પર્યાય દ્રવ્ય અને ગુણ બંનેમાં રહે છે. જેમ કે આત્મા દ્રવ્ય છે. જ્ઞાન તેનો ગુણ છે, તે તેની પ્રત્યેક અવસ્થામાં સાથે રહે છે. મનુષ્યત્વ આદિ આત્મ દ્રવ્યની પર્યાય છે અને મતિજ્ઞાનાદિ આત્માના જ્ઞાનગુણની પર્યાય છે. તેમાં પરિવર્તન થયા કરે છે.

પ્રભુ કહે, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાલ, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય આ ૯ દ્રવ્યથી લોક બનેલું છે.

**૭ ધમ્મો અહમ્મો આગાસં, કાલો પુગ્ગલ જંતવો ।
એસ લોગો ત્તિ પ્ણત્તો, જિનેહિં વરદંસીહિં ।।**

શબ્દાર્થ:- ધમ્મો = ધર્માસ્તિકાય અહમ્મો = અધર્માસ્તિકાય આગાસં = આકાશાસ્તિકાય પુગ્ગલ = પુદ્ગલાસ્તિકાય જંતવો = જીવાસ્તિકાય કાલો = કાળ એસ = આ ૯ દ્રવ્યરૂપ લોગો ત્તિ = લોક છે વરદંસીહિં = કેવળદર્શી, સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેહિં = જિનેશ્વર ભગવંતોએ પ્ણત્તો = કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને કાળ આ ૯ દ્રવ્યરૂપ લોક છે, એવું સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવંતોએ પ્રરૂપિત કર્યું છે.

**૮ ધમ્મો અહમ્મો આગાસં, દવ્વં ઇક્કિક્કમાહિયં ।
અણંતાણિ ય દવ્વાણિ, કાલો પુગ્ગલ જંતવો ।।**

શબ્દાર્થ:- દવ્વં = દ્રવ્ય ઇક્કિક્કમાહિયં = એક-એક કહ્યા છે અણંતાણિ = અનંતા દવ્વાણિ = દ્રવ્યો.

ભાવાર્થ:- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, તે ત્રણ દ્રવ્યો એક-એક છે. કાળ, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય, એ ત્રણ દ્રવ્યો અનંત-અનંત છે.

**૯ ગઈ લક્ષણો ડ ધમ્મો, અહમ્મો ઠાણ લક્ષણો ।
ભાયણં સવ્વદવ્વાણં, ણહં ઓગાહ લક્ષણં ।।**

શબ્દાર્થ:- ગઈ લક્ષણો = ગતિ લક્ષણ ઠાણ લક્ષણો = સ્થિતિ લક્ષણ સવ્વદવ્વાણં = સર્વદ્રવ્યોનું ભાયણં = ભાજન, પાત્ર, આધારભૂત ણહં = નભ, આકાશ, આકાશાસ્તિકાય ઓગાહ લક્ષણં = અવગાહન લક્ષણવાણું છે.

ભાવાર્થ:- ગતિમાં સહાયક થવું, તે ધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ છે, સ્થિતિમાં સહાયક થવું, તે અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ છે; આકાશાસ્તિકાય સર્વ દ્રવ્યોનું આધારભૂત છે અને તે અવગાહન પ્રદાન લક્ષણવાણું છે.

**૧૦ વત્તણા લક્ષણો કાલો, જીવો ડવઓગલક્ષણો ।
ણાણેણં દંસણેણં ચ, સુહેણ ય દુહેણ ય ।।**

શબ્દાર્થ:- વત્તણા લક્ષણો = વર્તના લક્ષણ, વીતવું, પસાર થવું એ કાલનું લક્ષણ છે ડવઓગલક્ષણો = ઉપયોગ લક્ષણ ણાણેણં = જ્ઞાનથી દંસણેણં = દર્શનથી સુહેણ = સુખથી દુહેણ = દુઃખથી.

ભાવાર્થ:- વર્તના એ કાળનું લક્ષણ છે, ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે અને જીવ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને દુઃખ દ્વારા ઓખખાય છે.

11 ગાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા । વીરિયં ઉવઓગો ય, એયં જીવસ્સ લક્ષણં । ।

શબ્દાર્થ:- વીરિયં = વીર્ય, આત્મશક્તિ ઉવઓગો = ઉપયોગ
જીવસ્સ = જીવનું લક્ષણં = લક્ષણ છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ તથા વીર્ય અને ઉપયોગ એ સંસારી જીવોના વિશિષ્ટ લક્ષણ છે. બીજી રીતે કહીએ, તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય ઉપયોગ; તે જીવ દ્રવ્યના જ લક્ષણો છે. અન્ય દ્રવ્યોમાં આ ગુણો હોતા નથી.

12 સદ્ધંધયાર ઉજ્જોય, પમા છાયાતવે ઇ વા । વણ્ણ ગંધ રસ ફાસા ય, પુગ્ગલાણં તુ લક્ષણં । ।

શબ્દાર્થ:- સદ્ = શબ્દ અંધયાર = અંધકાર ઉજ્જોય = ઉદ્યોત પમા
= પ્રભા છાયા = છાયા આતવે = આતાપ (ગરમી) વણ્ણગંધ-રસફાસા =
વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ ઇ વા = એ બધા પુગ્ગલાણં = પુદ્ગલના લક્ષણં =
લક્ષણ છે.

ભાવાર્થ:- શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા અને આતાપ તથા
વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તે પુદ્ગલના લક્ષણ છે.

13 એગત્તં ચ પુહત્તં ય, સંખા સંઠાણમેવ ય । સંજોગા ય વિભાગા ય, પજ્જવાણં તુ લક્ષણં । ।

શબ્દાર્થ:- એગત્તં = એકઠા થવું પુહત્તં = પૃથકત્વ, વિખરાઈ જવું
સંખા = સંખ્યા (એક, બે, ત્રણ આદિ સંખ્યા) સંઠાણમેવ = સંસ્થાન
(આકાર) સંજોગા = સંયોગ વિભાગા = વિભાગ.

ભાવાર્થ:- એકઠા થવું, વિખરાઈ જવું, સંખ્યા, આકાર, સંયોગ,
વિયોગ તે પર્યાયના લક્ષણ છે.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે.

આ લોક છ દ્રવ્યાત્મક છે, અલોક આકાશમય છે. આકાશના જેટલા
વિભાગમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ છ દ્રવ્યો વિદ્યમાન છે તેને લોક કહે છે.

અસ્તિકાય:- અસ્તિ શબ્દ ત્રિકાલ સૂચક છે અને કાય શબ્દ સમૂહ
વાચક છે અથવા અસ્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે પ્રદેશ સમૂહ. તેથી જે
પ્રદેશોનો સમૂહ ત્રિકાલ શાશ્વત હોય, તે અસ્તિકાય છે તેમજ જે દ્રવ્ય,
પ્રદેશોના સમૂહરૂપ છે તેને અસ્તિકાય કહે છે. છ દ્રવ્યોમાંથી પાંચ દ્રવ્ય
અસ્તિકાય રૂપ છે. કાલ દ્રવ્ય પ્રદેશોના સમૂહરૂપ ન હોવાથી તે અસ્તિકાય
રૂપ નથી.

1. ધર્માસ્તિકાય:- ગતિશીલ જીવ અને પુદ્ગલને ગતિક્રિયામાં
સહાયક બને તેને ધર્માસ્તિકાય કહે છે, જેમ કે માછલીની ગમન ક્રિયામાં
પાણી સહાયક બને છે. પાણી માછલીની ગતિમાં કેવળ નિમિત્ત છે. માછલીને
ગતિ કરવા માટે પ્રેરક બનતું નથી. તે જ રીતે સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત એવું
ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ, ગતિશીલ જીવ કે પુદ્ગલની ગતિમાં નિમિત્ત છે. તે
કોઈને ગતિ કરવાની પ્રેરણા આપતું નથી. તે એક, અખંડ, અરૂપી,
લોકવ્યાપ્ત અને અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય છે.

2. અધર્માસ્તિકાય:- સ્થિતિ ક્રિયામાં પરિણત થતાં ગતિશીલ જીવ
અને પુદ્ગલને સ્થિર ક્રિયામાં સહાયક બને તેને અધર્માસ્તિકાય કહે છે.
જેમકે વિશ્રામને ઇચ્છતા પથિકને ઘટાદાર વૃક્ષ સહાયક બને છે.
અધર્માસ્તિકાય પણ એક, અખંડ, અરૂપી, લોકવ્યાપ્ત અને અસંખ્ય
પ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય છે. જેનો ગુણધર્મ સ્થિર સહાયક છે.

3. આકાશાસ્તિકાય:- પ્રત્યેક દ્રવ્યને અવગાહના પ્રદાન કરે તેને
આકાશાસ્તિકાય કહે છે. જેમ કે દૂધમાં સાકર. આકાશાસ્તિકાય એક,
અખંડ, અરૂપી, લોકાલોક વ્યાપ્ત અને અનંતપ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય છે.

4. કાલ:- સ્વયં પરિણત થતાં અન્ય દ્રવ્યોની પરિણતિમાં જે વર્તે,
પરિણમનમાં સહાયક બને, તેને કાલ દ્રવ્ય કહે છે. તે નવા પદાર્થને જૂનો કરે,
જૂનાને જીર્ણ શીર્ણ કરે, નાનાને મોટા કરે, શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસુ આદિ
ઋતુના વિભાગ કરે વગેરે. અન્ય આગમોમાં અને પ્રસ્તુતમાં પણ કાલ દ્રવ્યનું
લક્ષણ વર્તના રૂપ કહ્યું છે. સૂર્યની ગતિના આધારે રાત-દિવસ રૂપે જે વર્તન-
પરિવર્તન થાય છે, તેને કાલ દ્રવ્ય કહેવામાં આવ્યું છે. રાત-દિવસના
પરિવર્તનરૂપ કાલ દ્રવ્ય અઢીઢીપમાં જ હોય છે કારણ કે સૂર્ય-ચંદ્ર આદિ
જ્યોતિષીદેવોની ગતિ અઢીઢીપમાં થાય છે. અઢીઢીપની બહાર અસંખ્ય
ઢીપ-સમુદ્રોમાં, નરકમાં કે દેવલોકમાં રાત-દિવસ આદિના પરિવર્તનરૂપ

કાલ નથી. તે તે ક્ષેત્રના જીવોનું આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે, પુદ્ગલોની સ્થિતિ પૂર્ણ થતાં તેની અવસ્થા બદલાય છે. આ રીતે સ્થિતિરૂપ કાલ તો સર્વત્ર છે, તેમ છતાં જૈનાગમોમાં સૂર્યની ગતિના આધારે થતાં રાત-દિવસરૂપ પરિવર્તનને જ કાલ દ્રવ્યરૂપે સ્વીકારીને કાલ દ્રવ્યને ક્ષેત્રથી અઢીઢીપ પ્રમાણ કહ્યું છે. કાલ દ્રવ્ય અનંત સમયરૂપ હોવાથી અનંત છે અને વર્ણાદિ રહિત હોવાથી અરૂપી છે.

5. જીવાસ્તિકાય:- ચૈતન્ય લક્ષણયુક્ત હોય તે જીવ છે. એક જીવ અસંખ્યાત આત્મ પ્રદેશોના સમૂહરૂપ છે, માટે તે જીવાસ્તિકાય કહેવાય છે. જીવો અનંતાનંત છે, તે પ્રત્યેક જીવ સ્વતંત્ર છે. જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે. ઉપયોગ લક્ષણ, એ જીવને અજીવથી જુદો પાડનાર ગુણ છે. જેનામાં ઉપયોગ અર્થાત્ જ્ઞાન-દર્શન છે તે જીવ છે, જેનામાં જ્ઞાન-દર્શન નથી તે અજીવ છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય અને ઉપયોગ તે જીવના લક્ષણ છે. તે બધાને આપણે બે ભાગમાં વિભક્ત કરીએ, તો વીર્ય અને ઉપયોગ, તે બે જીવના લક્ષણ છે. ઉપયોગમાં જ્ઞાન અને દર્શનનો તથા વીર્યમાં ચારિત્ર અને તપનો સમાવેશ થાય છે. જીવમાં જાણવાની અને જોવાની શક્તિ હોવાથી તે સુખ-દુઃખની અનુભૂતિ કરી શકે છે.

6. પુદ્ગલાસ્તિકાય:- ‘પુદ્ગલ’ શબ્દ જૈન દર્શનમાં પદાર્થો માટે વપરાતો પારિભાષિક શબ્દ છે. ‘પુદ્’ = ભેગા થવું અને ‘ગલ’ = વિખેરાવું. જે ભેગા થાય અને વિખેરાય તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. તેમાં નવા-નવા રૂપો ઉત્પન્ન થાય છે અને વિનષ્ટ થાય છે, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તેના ગુણો છે. પરમાણુ તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. તે સ્વયં અપ્રદેશી છે પરંતુ તે પરમાણુઓ ભેગા મળીને સ્કંધ થવાની યોગ્યતા ધરાવે છે. તેથી તેને અસ્તિકાય કહે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યના મુખ્ય બે ભેદ છે-પરમાણુ અને સ્કંધ. પુદ્ગલ દ્રવ્યના અવિભાજ્ય અંશને પરમાણુ કહે છે. બે કે બેથી વધારે પરમાણુઓ ભેગા મળીને જે રૂપ ધારણ કરે, તેને સ્કંધ કહે છે. તેના ત્રણ ભેદ છે, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ.

પ્રસ્તુત 12મી અને 13મી ગાથામાં પુદ્ગલના 10 લક્ષણ બતાવ્યા છે. તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ ચાર પુદ્ગલના ગુણ છે અને શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા અને આતપ આ છ પુદ્ગલના પરિણામ અથવા કાર્ય છે. અહીં ગાથામાં પુદ્ગલના ગુણ અને પરિણામોનું સંકલન છે, તે કથન સાપેક્ષ છે. વાસ્તવમાં ગુણ હંમેશાં દ્રવ્યની સાથે રહે છે અને પરિણામ અથવા કાર્ય નિમિત્ત મળ્યે પ્રગટ થાય છે.

શબ્દ :- જૈન દર્શનમાં શબ્દને પૌદ્ગલિક, રૂપી અને અનિત્ય માન્યો છે. સ્થાનાંગસૂત્રમાં પુદ્ગલોના સંઘાત એન વિઘાત તથા જીવના પ્રયત્નથી થનાર પુદ્ગલોના ધ્વનિ પરિણામને શબ્દ કહ્યો છે. કાયયોગ દ્વારા ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય, તે પુદ્ગલ ભાષારૂપમાં પરિણત થાય અને ત્યાર પછી વક્તાના મુખથી વચનયોગ દ્વારા બોલાય છે. ત્યારે તે ‘શબ્દ’ કહેવાય છે અર્થાત વચનયોગ દ્વારા જ્યાં સુધી શબ્દો બોલાતાં નથી, ત્યાં સુધી તેને શબ્દ કહેવાતો નથી. જ્યારે બોલાય છે ત્યારે તે શબ્દ કહેવાય છે, શબ્દ જીવ અને અજીવ બંને દ્વારા પ્રગટે છે. જીવ શબ્દ સાક્ષર અને નિરક્ષર બન્ને પ્રકારે હોય છે. અજીવ શબ્દ અનક્ષરાત્મક (અવાજરૂપે) હોય છે. ત્રીજો મિશ્ર શબ્દ જીવ-અજીવ બન્નેના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ કે વાજિંત્રોનું સંગીત વગેરે.

અંધકાર અને ઉદ્યોત:- જૈન દર્શનની માન્યતાનુસાર અંધકાર, તે પ્રકાશના અભાવરૂપ નથી પરંતુ પ્રકાશની જેમ અંધકાર પણ પુદ્ગલની પર્યાય છે. જેમ પ્રકાશનું તેજસ્વીરૂપ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ પ્રસિદ્ધ છે, તેમ અંધકારનું કૃષ્ણ-કાણુ રૂપ અને શીત સ્પર્શ અનુભવસિદ્ધ છે. આ રીતે અંધકાર અશુભ પુદ્ગલોનું કાર્ય છે, તેથી તે પૌદ્ગલિક છે.

છાયા:- છાયા પણ પૌદ્ગલિક છે, તે પુદ્ગલની એક પર્યાય છે. પ્રત્યેક સ્થૂલ, પૌદ્ગલિક પદાર્થ ચય-ઉપચય ધર્મવાળા છે. તેનો ચય-ઉપચય થવા સાથે તેમાંથી તદાકાર કિરણો (પુદ્ગલો) નીકળે અને તે પ્રતિબિંબિત થાય, તેને છાયા કહે છે. તે બે પ્રકારની હોય છે- 1. તદ્વર્ણાદિવિકાર છાયા- દર્પણ આદિ સ્વચ્છ પદાર્થોમાં જેવી હોય તેવી જોવા મળતી આકૃતિ અને 2. પ્રતિબિંબ છાયા- અન્ય પદાર્થો પર માત્ર અસ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ પડે તેવી અસ્પષ્ટ આકૃતિ. આ રીતે છાયા ભાવરૂપ છે અભાવરૂપ નથી અને તે પુદ્ગલનું જ પરિણામ છે.

एगत्तं च पुहत्तं:- પ્રસ્તુત ગાથામાં પુદ્ગલ દ્રવ્યની પર્યાયનું સ્પષ્ટીકરણ છે. અનેક પરમાણુઓનું એકત્વ-ભેગા થવું, ભેગા થયેલા પરમાણુઓનું (છૂટા) થવું, એક, બે, ત્રણ આદિ સંખ્યાબદ્ધ થવું, ગોળ, ચોરસ આદિ વિવિધ આકારોને ધારણ કરવા, તેમજ સંયોગ, વિયોગ આદિ આ સર્વેય તેની પર્યાયો છે. જેમ અનેક રજકણો એકત્રિત થઈને માટીનો પિંડ બને, તેમાંથી ઘટ બને. કાલાંતરે ઘટ ફૂટી જાય, તેના ઠીકરા થાય, તે ઠીકરા પણ ક્રમશઃ તૂટતાં-તૂટતાં રજકણરૂપે પરિવર્તન પામે છે. આ રીતે અવસ્થાઓ બદલાયા કરે છે પરંતુ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ત્રિકાલ શાશ્વત છે.

જીવ તત્વ

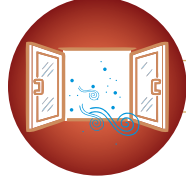
અજીવ તત્વ

પુણ્ય તત્વ

પાપ તત્વ

આશ્રવ તત્વ

સંવર તત્વ

નિર્જરા તત્વ

બંધ તત્વ

મોક્ષ તત્વ

સમ્યગ્દર્શન અને તેના પ્રકાર

પ્રભુ કહે, મોક્ષ પામવા
સમ્યક્ત્વ પામવું જરૂરી છે.
સમ્યક્ત્વ પામવા
નવ તત્વને જાણવા જરૂરી છે.

14 જીવાજીવા ય બંધો ય, પુણ્ણં પાવાસવો તહા ।
સંવરો ણિજ્જરા મોક્કો, સંતેએ તહિયા ણવ ।।

શબ્દાર્થ:- જીવા = જીવ અજીવા = અજીવ બંધો = બંધ પુણ્ણં = પુણ્ય પાવ = પાપ આસવો = આશ્રવ સંવરો = સંવર ણિજ્જરા = નિર્જરા મોક્કો = મોક્ષ એ = આ ણવ = નવ તહિયા = યથાતથ્ય, તત્ત્વ સંતિ = છે.

ભાવાર્થ:- જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ; આ નવ તત્ત્વ છે.

15 તહિયાણં તુ ભાવાણં, સમ્ભાવે ઉવએસણં ।
ભાવેણ સદ્દહંતસ્સ, સમ્મત્તં તં વિયાહિયં ।।

શબ્દાર્થ:- તહિયાણં = યથાતથ્ય, સત્ય, તત્ત્વ ભાવાણં = ભાવોનો, જીવાદિ તત્ત્વોના સમ્ભાવે = સદ્ભાવમાં, અસ્તિત્વમાં ઉવએસણં = ઉપદેશથી ભાવેણ = સ્વાભાવિક રીતે, અંત:કરણથી સદ્દહંતસ્સ = શ્રદ્ધા કરનાર જીવને સમ્મત્તં = સમ્યક્ત્વ (સમ્યગ્દર્શન) વિયાહિયં = જિનેન્દ્ર ભગવાને કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- આ નવ તત્ત્વોના અસ્તિત્વની સ્વાભાવિક રીતે (પોતાની મેળે) અથવા અન્યના ઉપદેશથી શ્રદ્ધા કરવી, તેને જિનેશ્વરોએ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં મોક્ષમાર્ગના મહત્વના અંગરૂપ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકાર સમજાવ્યા છે.

તહિયાણં તુ ભાવાણં:- તહિયાણં- તથ્ય, સત્ય, યથાર્થ ભાવાણં- પદાર્થો, તત્ત્વો. જે ભાવો જેવા છે તેને તે રૂપે જાણીને શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શન તે આત્માના અનંત ગુણોમાં એક મુખ્યગુણ છે. તે આત્મ સ્વભાવ રૂપ હોવાથી કેવળ અનુભવ ગોચર છે. તેમ છતાં અનુભવદશાની પ્રાપ્તિ સુધી પહોંચતા પહેલાં તેનું સ્વરૂપ અહીં તેના લક્ષણ દ્વારા સમજાવ્યું છે. સમ્યગ્ દર્શન = સત્ય દર્શન, યથાર્થ દર્શન. જે નવ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જિનેશ્વરોએ જેવી રીતે દર્શાવ્યું છે તેને જાણી, સમજીને અંત:કરણપૂર્વક તે તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે. દર્શન શબ્દ અહીં શ્રદ્ધા અર્થમાં પ્રયુક્ત છે. તેથી સમ્યક્-સાચી શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન છે. પ્રસ્તુત ગાથામાં જીવાદિ નવ તત્ત્વોનો નિર્દેશ છે. તે નવ તત્ત્વ આ પ્રમાણે છે.

1. જીવ તત્ત્વ:- ચૈતન્ય લક્ષણ, સદા ઉપયોગ સહિત, સુખ દુઃખને જાણે અને સુખ દુઃખને અનુભવે, તેને જીવ કહે છે. પ્રસ્તુત અધ્યયનની 11મી ગાથા અનુસાર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવના લક્ષણ છે. ચેતનાશક્તિ અથવા ઉપયોગ દ્વારા જીવના મન, વચન, કાયાના યોગોનું પ્રવર્તન થાય છે. આ ચેતનાશક્તિને કારણે જીવ, અજીવથી સ્પષ્ટ રીતે જુદો પડે છે. સંસારી અને સિદ્ધ તથા ત્રસ અને સ્થાવર વગેરે જીવના જુદા-જુદા અનેક ભેદો છે.

2. અજીવ તત્ત્વ:- જીવથી વિરુદ્ધ લક્ષણવાળું અજીવ તત્ત્વ છે. તેનામાં ચેતના નથી. તેમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્ગલાસ્તિકાય આ પાંચ દ્રવ્યોનો સમાવેશ થાય છે. પુદ્ગલ અને જીવનો અનાદિકાળનો સંબંધ એ જ જીવના સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે. આ રીતે સંસાર પરિભ્રમણના એક કારણ તરીકે અજીવ તત્ત્વને સમજવાની અને ઓળખવાની જરૂર છે.

3. પુણ્ય તત્ત્વ:- અન્ય જીવોને માનસિક, વાચિક, કાયિક સુખ પહોંચાડવાની વિવિધ (નવ પ્રકારની) પ્રવૃત્તિઓ પુણ્ય આચરણરૂપ છે. શાતાવેદનીય આદિ શુભ પ્રકૃતિઓ, તે પુણ્ય પરિણામ છે. પુણ્ય નવ પ્રકારે બંધાય છે અર્થાત્ પુણ્ય ઉપાર્જન માટેની પ્રવૃત્તિઓ નવ પ્રકારની કહી છે - 1. અન્નપુણ્ય-અન્નદાન આપવું; તે જ રીતે 2. પાણ (જલ) પુણ્ય 3. લયન (મકાન) પુણ્ય 4. શયન (શયનાસન) પુણ્ય 5. વસ્ત્ર પુણ્ય 6. મન પુણ્ય-મનથી બીજા માટે શુભ ભાવના કરવી. 7. વચન પુણ્ય- બીજાના સુખ માટે વચન પ્રયોગ કરવો. 8. કાય પુણ્ય- કોઈની સેવા વગેરે કરીને શાતા પમાડવી. 9. નમસ્કાર પુણ્ય- ગુણીજનોને નમ્રભાવે નમસ્કાર કરી સન્માન આપવું. પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાથી ધર્મ અને નિર્જરા થાય છે. તેથી તે પુણ્યથી ભિન્ન છે. પુણ્યના પરિણામે જીવને શારીરિક માનસિક કે સાંયોગિક વિવિધ પ્રકારે અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

4. પાપ તત્ત્વ:- અન્ય જીવોને મન, વચન, કાયાના યોગોથી દુઃખ પહોંચાડવાની હિંસાદિ 18 પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ પાપ છે. પાપ બાંધવાના 18 કારણો અઢાર પાપસ્થાનક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે- 1. પ્રાણાતિપાત- જીવ હિંસા 2. મૃષાવાદ- અસત્ય બોલવું 3. અદત્તાદાન-ચોરી 4. મૈથુન 5. પરિગ્રહ 6. ક્રોધ 7. માન 8. માયા-કપટ 9. લોભ-તૃષ્ણા 10. રાગ 11. ક્ષેષ 12. ક્લેશ 13. અભ્યાખ્યાન-ખોટું આળ 14. પૈશુન્ય-ચાડી ચૂગલી 15. પરપરિવાદ-નિંદા 16. રતિ, અરતિ-હર્ષ શોક 17. માયામોસો- કપટપૂર્વક જુદું બોલવું

18. મિથ્યાદર્શન શલ્ય- વિપરીત માન્યતા કે વિપરીત શ્રદ્ધા. પાપકર્મના ઉદયે જીવને વિવિધ પ્રકારે પ્રતિકૂળતાઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

5. આશ્રવ તત્ત્વ:- કર્મપુદ્ગલોનું આત્મા તરફ ખેંચાવું, તે આશ્રવ કહેવાય છે. રાગ, ક્ષેષ અને કષાય આદિ આત્માના વિકારી ભાવોથી લોકમાં રહેલી કાર્મણ વર્ગણાઓ આત્મા તરફ ખેંચાય છે, તે આશ્રવ છે. મિથ્યાત્વ, અપ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ, તે પાંચ આશ્રવના મુખ્ય કારણો છે.

6. સંવર તત્ત્વ:- મહાપ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ ધર્માચરણ દ્વારા આશ્રવને રોકવા તે સંવર કહેવાય છે અર્થાત્ કર્મપુદ્ગલોને આત્મા તરફ આવતા રોકવા તે સંવર છે. સમ્યક્ત્વ, પ્રત, અપ્રમાદ, અકષાય અને યોગની સ્થિરતા, એ પાંચ સંવરના મુખ્ય સાધનો છે.

7. નિર્જરા તત્ત્વ:- કર્મોનો આંશિક નાશ થવો તેને નિર્જરા કહે છે. કર્મો ઉદયમાં આવવાથી ભોગવાય જાય અથવા તપસ્યા આદિ દ્વારા પણ કર્મો આત્માથી દૂર થઈ જાય તેને નિર્જરા કહે છે. બાર પ્રકારના તપ કરવાથી કર્મોનો ક્ષય થાય છે. ઉપવાસ આદિ અનશન, ઊણોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસ પરિત્યાગ, કાયકલેશ અને પ્રતિસંલિનતા, તે છ બાહ્ય તપ છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ આભ્યંતર તપ છે. નિર્જરા બે પ્રકારે થાય છે- સકામ નિર્જરા અને અકામનિર્જરા 1. નિર્જરાના લક્ષપૂર્વક બાર પ્રકારના તપની આરાધનાથી કર્મો ખરી જાય, તેને **સકામનિર્જરા** કહે છે. કર્મો ઉદયમાં આવીને ભોગવાઈ જવાથી ક્ષય પામે, તે અકામનિર્જરા છે.

8. બંધ તત્ત્વ:- કર્મનો દૂધ અને પાણીની જેમ આત્મા સાથે સંબંધ થવો, તે બંધ કહેવાય છે. આશ્રવ દ્વારા ખેંચાયેલી કાર્મણ વર્ગણાનું આત્મા સાથે એકમેક થઈ જવું, સંયોગ સંબંધ થઈ જવો, તે બંધ છે. મિથ્યાત્વ, અપ્રત આદિ પાંચ કર્મબંધના મુખ્ય કારણ છે. પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધ તેમ બંધના ચાર પ્રકાર છે.

9. મોક્ષ તત્ત્વ:- આત્મા સાથે લાગેલા કર્મોનો સંપૂર્ણપણે ક્ષય થવાથી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થવું તેને મોક્ષ કહે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની આરાધનાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટેના ચાર સાધનો-ઉપાયોનું વર્ણન છે. તેમાં પ્રથમ સાધન સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે જીવાદિ નવતત્ત્વોને જાણવા પરમ આવશ્યક છે. તે તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલરૂપે આગમોમાં જે રીતે વર્ણિત છે; તેને જાણી-સમજીને તે તત્ત્વો પ્રત્યે પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી

જોઈએ. આ રીતે આ ગાથાઓમાં સમ્યક્ત્વની સંક્ષિપ્ત અને સ્પષ્ટ પરિભાષા કહી છે.

બીજી રીતે જોઈએ તો નવ તત્ત્વમાં જીવ અને અજીવ તે બે મુખ્ય તત્ત્વ છે, બાકીના તત્ત્વોનો સમાવેશ આ બે તત્ત્વમાં થાય છે. પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ અને બંધ તત્ત્વમાં જે કર્મ પરમાણુઓ છે તેનું ઉપાદાન કારણ પુદ્ગલ છે અને નિમિત્ત કારણ જીવના વિકારી ભાવ છે. તેમાં ઉપાદાન કારણ, કાર્યરૂપે પરિણમે છે. તેથી અહીં અજીવ તત્ત્વની મુખ્યતા છે. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણ ધર્મતત્ત્વ છે, તે જીવના નિજગુણથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ ત્રણે તત્ત્વોનો સ્વભાવ આત્મામાંથી કર્મરૂપ પુદ્ગલોને દૂર કરવાનો છે. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષના ઉપાદાન કારણો આત્માના શુદ્ધ ભાવો છે, માટે તેમાં જીવ તત્ત્વની મુખ્યતા છે. જીવ તત્ત્વની મુખ્યતાવાળા તત્ત્વો અરૂપી છે અને

પુદ્ગલ તત્ત્વની મુખ્યતાવાળા તત્ત્વો રૂપી છે.

સમ્યગ્દર્શનના પ્રકાર :- નિમિત્તની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દર્શનના બે પ્રકાર છે.

1. ઉવણ્ણેણં :- કેટલાક જીવોને નવ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા અન્યના ઉપદેશથી થાય છે.

2. ભાવેણ :- કેટલાક જીવોને તત્ત્વોની શ્રદ્ધા પોતાના જ શુદ્ધ ભાવોથી, જાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાનથી સ્વયમેવ થાય છે.

બંને પ્રકારના સમ્યગ્દર્શનમાં દર્શન મોહનીય કર્મનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થવો અનિવાર્ય છે. સંક્ષેપમાં કોઈપણ રીતે નવ તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા થવી, તે સમ્યગ્દર્શન છે.

જ્ઞાન- Right knowledge, દર્શન- Right belief, ચારિત્ર- Right action આ ત્રણના combinationને કહેવાય છે સમ્યક્ત્વ.

Wrong knowledge (અજ્ઞાન), wrong belief, wrong action આ ત્રણનું combination એટલે મિથ્યાત્વ.

એકવાર જેને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, એકવાર જેને સત્ય સમજાઈ જાય કે આ કરવા જેવું છે, આ કરવા જેવું નથી. આ યોગ્ય છે, આ યોગ્ય નથી. આ right છે અને આ wrong છે. એવા આત્માઓનો સંસારકાળ સિમીત થઈ જાય છે.

પરંતુ સત્યને સમજ્યાં પછી પણ, સત્યને જાણ્યાં પછી પણ જે સત્યની ઉપેક્ષા કરીને, સત્યનું insult કરીને મિથ્યા action, મિથ્યા beliefમાં રહે છે તેને ભગવાને 'દ્યુષ્ટતા' કહી છે.

જે સરળ વ્યક્તિ હોય તે સત્ય સમજ્યાં પછી કબૂલ કરી લેતાં હોય કે સત્ય મને સમજાય છે પરંતુ મારી પરિસ્થિતિના કારણે હું કરી નથી શક્તો તે મારી ભૂલ છે. જ્યારે કે, સત્ય સમજાય પછી પણ, 'ઠીક છે, સંસારમાં છીએ તો આમ જ રહેવાય, ખાવાનું-પીવાનું, આમ જ રહેવાનું' આવી માનસિકતા તે દ્યુષ્ટતા હોય.

પ્રભુ કહે, સમ્યક્ દર્શન તે આત્માની અનુભૂતિ હોય. સમ્યક્ત્વની અનુભૂતિ માટે દશ પ્રકારની રુચિ નિમિત્ત બને છે.

16 ગિસગ્ગુવણ્ણ સુત્ત, આણારુઈ સુત્ત બીયરુઈમેવ ।
અભિગમ વિત્થારુઈ, કિરિયાસંખેવ ધમ્મરુઈ ।।

શબ્દાર્થ:- ગિસગ્ગુવણ્ણસુત્ત = નિસર્ગરુચિ, ઉપદેશરુચિ આણારુઈ = આજ્ઞા રુચિ સુત્ત બીયરુઈમેવ = સૂત્ર રુચિ, બીજ રુચિ અભિગમ વિત્થારુઈ = અભિગમરુચિ, વિસ્તાર રુચિ કિરિયાસંખેવ ધમ્મરુઈ = ક્રિયારુચિ સંક્ષેપરુચિ, ધર્મરુચિ.

ભાવાર્થ:- નિસર્ગરુચિ, ઉપદેશરુચિ, આજ્ઞારુચિ, સૂત્રરુચિ, બીજરુચિ, અભિગમરુચિ, વિસ્તારરુચિ, ક્રિયારુચિ, સંક્ષેપરુચિ અને ધર્મરુચિ.

17 ભૂયત્થેનાહિગયા, જીવાજીવા ય પુણ્ણપાવં ચ ।
સસમ્મણ્ણ્યાસવ સંવરો ય, રોણ્ણ ઉ ગિસગ્ગો ।।

શબ્દાર્થ:- સસમ્મણ્ણ્યા = સ્વમતિજ્ઞાનથી, સ્વયમેવ જાતિસ્મરણ આદિ જ્ઞાન દ્વારા જીવા ય = જીવ અને અજીવા = અજીવ પુણ્ણ = પુણ્ય પાવં = પાપ આસવસંવરો = આશ્રવ, સંવર ય = તથા બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ ભૂયત્થે = આ પદાર્થ સત્ય છે ઉ = આ પ્રકારે જેણે અહિગયા = જાણી લીધા છે તેની રોણ્ણ = રુચિ ગિસગ્ગો = નિસર્ગરુચિ છે.

ભાવાર્થ:- ગુરુ આદિના ઉપદેશ વિના પોતાના સ્વાભાવિક જ્ઞાન દ્વારા જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ અને સંવર આદિ તત્ત્વોને જાણીને, આ પદાર્થો સત્ય છે તેવી શ્રદ્ધા કરવી, તે નિસર્ગરુચિ (સમ્યક્ત્વ) છે.

18 જો જિણદિટ્ઠે ભાવે, ચઝવ્વિહે સદ્દહાઈ સયમેવ ।
એમેવ ણણ્ણહત્તિ ય, ગિસગ્ગરુઈ ત્તિ ણાયવ્વો ।।

શબ્દાર્થ:- જો = જે જીવ સયમેવ = સ્વયમેવ, જાતિસ્મરણ આદિ જ્ઞાન દ્વારા જિણદિટ્ઠે = જિનેશ્વરોએ જોયેલા અથવા ઉપદેશ આપેલા ભાવે = જીવાદિ તત્ત્વોને ચઝવ્વિહે = ચાર પ્રકારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી એમેવ = તે આ પ્રકારે જ છે ણણ્ણહત્તિ = અન્યથા નથી સદ્દહાઈ = શ્રદ્ધા કરે તે ગિસગ્ગરુઈ ત્તિ = નિસર્ગ રુચિ છે ણાયવ્વો = જાણવી જોઈએ.

ભાવાર્થ:- અન્યના ઉપદેશ વિના સ્વયમેવ જિનેશ્વર કથિત જીવાદિ નવ તત્ત્વોને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, તે ચાર પ્રકારે જાણે; તે ભાવો તેમજ છે, અન્ય પ્રકારે નથી, તેવી શ્રદ્ધા કરવી, તે નિસર્ગ રુચિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ.

19 એ ચેવ ઉ ભાવે, ઉવણ્ણે જો પરેણ સદ્દહાઈ ।
છઝમત્થેણ જિણેણ વ, ઉવણ્ણે ત્તિ ણાયવ્વો ।।

શબ્દાર્થ:- જિણેણ = જિનેન્દ્ર પાસેથી પરેણ = બીજા

છઠમત્થેણ = છઠમસ્થ ગુરુઓ પાસેથી ઉવરૂદ્ધે = ઉપદેશ સાંભળીને એ એવ = આ ભાવે = જીવાદિ તત્ત્વોને ઉવરૂદ્ધે ત્તિ = ઉપદેશ રુચિ ણાયવ્વો = જાણવી જોઈએ.

ભાવાર્થ:- જે જીવ જિનેન્દ્ર પાસેથી અથવા અન્ય છઠમસ્થ ગુરુ પાસેથી ઉપદેશ સાંભળીને આ જીવાદિ તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા રાખે છે, તે ઉપદેશ રુચિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ.

॥ રાગો દોસો મોહો, અણ્ણાણં જસ્સ અવગયં હોઈ ।

20 આણાણ રોયંતો, સો ખલુ આણારૂઈ ણામ । ।

શબ્દાર્થ:- રાગો = રાગ દોસો = દ્વેષ મોહો = મોહ અણ્ણાણં = અજ્ઞાન અવગયં = અંશતઃનષ્ટ હોઈ = થયું છે આણાણ = જિનાજ્ઞાથી કે ગુરુ આજ્ઞાથી રોયંતો = જીવાદિ તત્ત્વો પર રુચિ રાખે છે સો = તે ખલુ = ખરેખર, નિશ્ચયથી આણારૂઈ ણામ = આજ્ઞારુચિ છે.

ભાવાર્થ:- જેના રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન અંશતઃનષ્ટ થયા છે અને જિનાજ્ઞાથી જીવાદિ તત્ત્વો પર રુચિ રાખે છે, તે ખરેખર આજ્ઞારુચિવાળો છે.

॥ જો સુત્તમહિજ્જંતો, સુણ્ણ ઓગાહઈ ઉ સમ્મત્તં ।

21 અંગેણ બહિરેણ વ, સો સુત્તરૂઈ ત્તિ ણાયવ્વો । ।

શબ્દાર્થ:- સુત્તં = સૂત્ર, શ્રુત અહિજ્જંતો = ભણતાં અંગેણ = અંગપ્રવિષ્ટ બહિરેણ = અંગબાહ્ય સુણ્ણ = સૂત્રોથી સમ્મત્તં = સમ્યક્ત્વ ઓગાહઈ = પ્રાપ્ત કરે સો = તે સુત્તરૂઈ ત્તિ = સૂત્રરુચિ.

ભાવાર્થ:- અંગ પ્રવિષ્ટ અથવા અંગબાહ્ય સૂત્રોનો અભ્યાસ કરતાં શ્રુતજ્ઞાનથી જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય, તે સૂત્રરુચિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ.

॥ એગેણ અણેગાઈં પયાઈં, જો પસરઈ ઉ સમ્મત્તં ।

22 ઉદાવ્વ તેલ્લબિંદૂ, સો બીયરૂઈ ત્તિ ણાયવ્વો । ।

શબ્દાર્થ:- ઉદાવ્વ તેલ્લબિંદ = જે રીતે પાણીમાં પડેલું તેલનું બિંદુ ફેલાઈ જાય છે જો = જેનું સમ્મત્તં = સમ્યક્ત્વ એગેણ = જીવાદિ એક પદથી

અણેગાઈં = અનેક પયાઈં = પદોમાં પસરઈ = ફેલાઈ જાય છે સો = તે બીયરૂઈ ત્તિ = બીજ રુચિ.

ભાવાર્થ:- પાણીમાં પડેલાં તેલના બિંદુની જેમ જે સમ્યક્ત્વ એક પદથી અનેક પદમાં ફેલાય જાય, તે બીજરુચિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ.

॥ સો હોઈ અભિગમરૂઈ, સુયણાણં જેણ અત્થઓ દિટ્ઠું ।

23 એકકારસ અંગાઈ, પઢ્ઢણ્ણગં દિટ્ઠિવાઓ ય । ।

શબ્દાર્થ:- જેણ = જેણે એકકારસ = અગિયાર અંગાઈં = અંગ પઢ્ઢણ્ણગં = પ્રકીર્ણ સૂત્ર દિટ્ઠિવાઓ = દ્રષ્ટિવાદ તથા ઉપાંગ સૂત્રોમાં સુયણાણં = શ્રુતજ્ઞાન છે તે અત્થઓ = અર્થરૂપથી દિટ્ઠું = જાણી લીધું છે અભિગમરૂઈ = અભિગમ રુચિ હોઈ = છે

ભાવાર્થ:- અગિયાર અંગ સૂત્ર, બારમું દ્રષ્ટિવાદ અંગસૂત્ર, અને પ્રકીર્ણક સૂત્રોરૂપ શ્રુતજ્ઞાન જેણે અર્થ સહિત જાણી લીધું છે તેની શ્રુતજ્ઞાનયુક્ત જે શ્રદ્ધા હોય છે તે અભિગમ રુચિ છે. તેમ જાણવું જોઈએ.

॥ દવ્વાણ સવ્વભાવા, સવ્વપમાણેહિં જસ્સ ઉવલદ્ધા ।

24 સવ્વાહિં ણયવિહીહિં ય, વિત્થારૂઈ ત્તિ ણાયવ્વો । ।

શબ્દાર્થ:- જસ્સ = જેણે દવ્વાણ = દ્રવ્યોના સવ્વભાવા = સમસ્ત ભાવો, પર્યાયો સવ્વપમાણેહિં = પ્રત્યક્ષાદિ બધા પ્રમાણોથી સવ્વાહિં = સર્વ ણયવિહીહિં = નેગમાદિ નયોથી ઉવલદ્ધા = જાણી લીધા છે વિત્થારૂઈ ત્તિ = વિસ્તાર રુચિ.

ભાવાર્થ:- જેણે દ્રવ્યોના સર્વ ભાવોને સર્વ પ્રમાણોથી અને નેગમાદિ સર્વ નયવિધિથી જાણી લીધા છે, તે વિસ્તાર રુચિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ.

॥ દંસણ ણાણ ચરિત્તે, તવવિણાણ સચ્ચસમિદ્ધુત્તીસુ ।

25 જો કિરિયા ભાવરૂઈ, સો ખલુ કિરિયારૂઈ ણામ । ।

શબ્દાર્થ:- દંસણાણચરિત્તે = દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તવ વિણાણ = તપ, વિનય સચ્ચસમિદ્ધુ ગુત્તીસુ = સત્ય, સમિતિ, ગુપ્તિ કિરિયા ભાવરૂઈ

= ક્રિયાઓનું પાલન કરવામાં ભાવપૂર્વક રુચિ રાખે છે સો = તે ખલુ = ખરેખર, નિશ્ચયથી કિરિયારૂં નામ = ક્રિયા રુચિ છે.

ભાવાર્થ:- દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વિનય, સત્ય, સમિતિ અને ગુપ્તિ આદિ ક્રિયાઓના પાલનમાં ભાવપૂર્વક રુચિ છે તે ખરેખર ક્રિયા રુચિ છે

26 **અણભિગ્ગહિયકુદિટ્ટી, સંખેવરુઠ્ઠિ ત્તિ હોઠ્ઠિ ણાયવ્વો ।
અવિસારઓ પવયણે, અણભિગ્ગહિઓ ય સેસેસુ ।।**

શબ્દાર્થ:- અણભિગ્ગહિયકુદિટ્ટી = જેણે મિથ્યામત ગ્રહણ કર્યો નથી સેસેસુ = શેષ કપિલ આદિના સિદ્ધાંતોને પણ ભણ્યા નથી પવયણે = જિન પ્રવચનમાં અવિસારઓ = વિશારદ નથી સંખેવરુઠ્ઠિ ત્તિ = સંક્ષેપ રુચિ હોઈ = હોય છે ણાયવ્વો = જાણવું જોઈએ.

ભાવાર્થ:- જેણે મિથ્યામતને ગ્રહણ કર્યો નથી, જે જિન પ્રવચનમાં વિશારદ નથી તેમજ જિનમત સિવાય અન્ય મતના શાસ્ત્રોને પણ સ્વીકાર્યા નથી પરંતુ જે અલ્પબોધથી તત્ત્વ શ્રદ્ધાવાન છે, તે તેની સંક્ષેપ રુચિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ.

27 **જો અત્થિકાયધમ્મં, સુયધમ્મં ખલુ ચરિત્તધમ્મં ચ ।
સદ્દહ્ધિ જિણાભિહિયં, સો ધમ્મરુઠ્ઠિ ત્તિ ણાયવ્વો ।।**

શબ્દાર્થ:- જિણાભિહિયં = જિનેન્દ્ર ભગવાને કહેલા અત્થિકાય ધમ્મં = ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્ય તથા તેના ગતિ સ્થિતિ આદિ ધર્મ સુય ધમ્મં = શ્રુતધર્મની ચરિત્ત ધમ્મં = ચારિત્ર ધર્મની સદ્દહ્ધિ = શ્રદ્ધા કરે છે ધમ્મરુઠ્ઠિ ત્તિ = ધર્મરુચિ છે.

ભાવાર્થ:- જિનેન્દ્ર ભગવાને કહેલા ધર્માસ્તિકાયાદિ અસ્તિકાયધર્મોમાં તથા શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મમાં શ્રદ્ધા કરે છે, તે ધર્મરુચિ છે, તેમ જાણવું.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં સમ્યગ્દર્શનની દશ રુચિનું કથન છે. સમ્યગ્દર્શન અનુભૂતિનો વિષય છે. અનુભૂતિના સ્તર પર પહોંચતાં પહેલાં સાધકને તત્ત્વોની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ થવી અનિવાર્ય છે. તે દશ પ્રકારની

રુચિને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિના નિમિત્ત પણ કહી શકાય છે. ભિન્ન-ભિન્ન કોટિના સાધકોને ભિન્ન-ભિન્ન નિમિત્તોથી ભિન્ન-ભિન્ન કક્ષાની તત્ત્વ શ્રદ્ધા થાય છે. તે દશ રુચિ આ પ્રમાણે છે.

1. નિસર્ગ રુચિ:- જિનકથિત ભાવોમાં અન્યના ઉપદેશ વિના સ્વાભાવિક રીતે જે રુચિ ઉત્પન્ન થાય અથવા જાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાનથી તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થાય તેને નિસર્ગ રુચિ કહે છે.

2. ઉપદેશ રુચિ:- જિનેશ્વરના ઉપદેશથી અથવા ગુરુ આદિના ઉપદેશથી તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થાય, તે ઉપદેશરુચિ છે.

3. આજ્ઞા રુચિ:- જિનેશ્વરની કે ગુરુની આજ્ઞાથી તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થાય, તે આજ્ઞારુચિ છે.

4. સૂત્ર રુચિ:- જિનેશ્વર કથિત શાસ્ત્રાધ્યયનથી તેમજ તે અધ્યયનમાં અવગાહન કરવાથી તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થાય તે સૂત્રરુચિ છે.

5. બીજ રુચિ:- પાણીમાં નાંખેલા તેલબિંદુની જેમ જેનું જ્ઞાન વિસ્તાર પામે, એક પદના શ્રવણથી અનેક પદનું જ્ઞાન થઈ જાય અને તેના દ્વારા તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થાય, તેને બીજરુચિ કહે છે. ઔત્પાતિકી આદિ બુદ્ધિના ધારક શ્રોતા બીજરુચિને પ્રાપ્ત કરે છે.

6. અભિગમ રુચિ:- અંગસૂત્ર-ઉપાંગસૂત્ર આદિ આગમના અર્થ ભણવાથી, તેના મર્મને સમજવાથી તત્ત્વોની જે શ્રદ્ધા થાય, તે અભિગમ રુચિ છે.

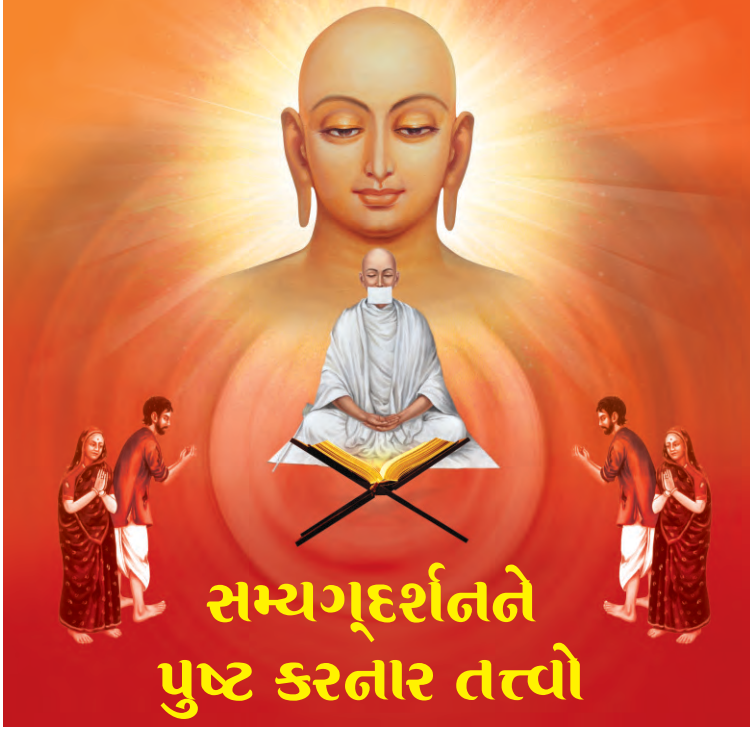
7. વિસ્તાર રુચિ:- સર્વ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયોનું પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ, નૈગમાદિ નય દ્વારા વિસ્તારપૂર્વક અધ્યયન કરવાથી તત્ત્વોની જે શ્રદ્ધા થાય, તેને વિસ્તાર રુચિ કહે છે.

8. ક્રિયા રુચિ:- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સમિતિ, ગુપ્તિ અને તપ આદિ અનુષ્ઠાનોનું આરાધન કરતાં-કરતાં તત્ત્વોની શ્રદ્ધા થાય, તે ક્રિયારુચિ છે.

9. સંક્ષેપ રુચિ:- જેને અલ્પજ્ઞાન હોવા છતાં અંતરથી તત્ત્વોની શ્રદ્ધા હોય, તે સંક્ષેપ રુચિ છે. જેમ કે- વરુણનાગ-નત્તુઆના મિત્ર. તેનું જ્ઞાન અલ્પ હતું પરંતુ મિથ્યાગ્રહન હોવાથી તેને શ્રદ્ધા હતી.

10. ધર્મ રુચિ:- જિન પ્રરૂપિત ષડ્દ્રવ્યોના યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખે તેમજ શ્રુતધર્મ (આગમ શાસ્ત્રોનો બોધ) અને ચારિત્ર ધર્મ પ્રત્યે પણ પૂર્ણ આસ્થા તથા પાલનની અભિલાષા રાખે તો તેને ધર્મરુચિ કહેવાય છે.

આ દશ રુચિનો સમાવેશ નિસર્ગરુચિ અને ઉપદેશરુચિ, તે બે રુચિમાં થઈ જાય છે.

સમ્યગ્દર્શનને પુષ્ટ કરનાર તત્ત્વો

28 || પરમત્થ સંથવો વા, સુદિદ્ધ પરમત્થ સેવણા વા વિ
વાવણ્ણ કુંદસણવજ્જણા, ય સમ્મત્ત સદ્દહણા ।।

શબ્દાર્થ:- પરમત્થસંથવો = પરમ અર્થનો સંસ્તવ- પરિચય, જીવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તેનું મનન કરવું સુદિદ્ધપરમત્થસેવણા = સુદૃષ્ટ પરમાર્થ સેવન. જેમણે પરમ અર્થને સારી રીતે જાણ્યો છે તેવા આચાર્ય આદિની સેવા કરવી વાવણ્ણ = સમ્યક્ત્વથી પતિત થયેલા, વ્યાપન્ન કુંદસણ = કુદર્શની, મિથ્યાદર્શની, વજ્જણા= ત્યાગ કરવો સમ્મત્ત સદ્દહણા = સમ્યક્ત્વની શ્રદ્ધા છે.

ભાવાર્થ:- આત્મા, જીવાદિ તત્ત્વો અને જિન પ્રવચનરૂપ પરમ અર્થનો સારી રીતે પરિચય કરવો; પરમ અર્થને પ્રાપ્ત કર્યો છે, તેવા આચાર્ય આદિની સેવા કરવી; સમ્યક્ત્વથી પતિત થયેલાની અને મિથ્યાદર્શનીની સંગતિનો ત્યાગ કરવો, તે સમ્યક્ત્વની શ્રદ્ધા છે.

**પ્રભુ કહે, પરમ અર્થને પ્રાપ્ત કરનારા આચાર્ય આદિની સેવા કરવી જોઈએ.
મિથ્યાત્વી લોકોના સંગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ .**

એક જીવ નિગોદ અવસ્થામાંથી બહાર નીકળે, અનંત જન્મ- મરણ કરે, એને તીર્થકર પરમાત્માનો યોગ પણ થાય. અનંત કાળચક્રના અનંત ચોવીસ તીર્થકર થઈ જાય અને છતાં પણ આ જીવ સુધરે નહીં અને ભવ ભ્રમણ કરતો રહે છે.

પરંતુ અનંત કાળ બાદ જ્યારે આત્માને સત્યની સમજ પામીને સુધરવાનો કાળ પાકે

અને એવા સમયે જો એને ગુરુનો યોગ થઈ જાય અને એવા ગુરુનો યોગ થઈ જાય જેમની સાથે જનમ જનમનું ઋણાનુબંધ હોય ત્યારે, તેના અંતરમાંથી સમ્યક્ત્વનું બીજું લક્ષણ 'સંવેગભાવ' જાગૃત થઈ જાય. સંવેગભાવ એટલે અનન્ય શરણાગતિનો ભાવ જાગૃત થાય તો તે આત્માનું અવશ્યમેવ કલ્યાણ થઈ જાય.

સમ્યક્દર્શનની મહત્તા

**પ્રભુ કહે, સમ્યક્ દર્શન વિના
આત્મા કર્મથી મુક્ત ન થઈ શકે અને
કર્મથી મુક્ત થયાં વિના આત્માનો મોક્ષ ન થઈ શકે.**

29 ણત્થિ ચરિત્તં સમ્મત્તવિહૂણં, દંસણે ઉ ભઈયવ્વં ।
સમ્મત્ત ચરિત્તાઈં જુગવં, પુવ્વં વા સમ્મત્તં ॥

શબ્દાર્થ:- સમ્મત્તવિહૂણં = સમ્યક્ત્વ વિના ચરિત્તં = ચારિત્ર ણત્થિ = હોતું નથી દંસણે = સમ્યક્દર્શનમાં ભઈયવ્વં = ચારિત્રની ભજના છે સમ્મત્તચરિત્તાઈં = સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર જુગવં = એક સાથે (યુગપત્) હોઈ શકે પુવ્વં = પહેલાં સમ્મત્તં = સમ્યક્ત્વ હોય છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્ર હોતું નથી. સમ્યક્ત્વમાં ચારિત્રની ભજના છે. સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એક સાથે પણ હોઈ શકે છે અને પહેલાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય, પછી ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તેમ પણ બની શકે છે.

30 ણાદંસણિસ્સ ણાણં, ણાણેણ વિણા ણ હુંતિ ચરણગુણા ।
અગુણિસ્સ ણત્થિ મોક્ખો, ણત્થિ અમોક્ખસ્સ
ણિવ્વાણં ॥

શબ્દાર્થ:- અદંસણિસ્સ = સમ્યક્દર્શન રહિત વ્યક્તિને ણાણં = જ્ઞાન ણં = નથી ણાણેણ = સમ્યક્જ્ઞાન વિણા = વિના ચરણગુણા = ચારિત્રગુણ, ભાવ ચારિત્ર ણ હુંતિ = પ્રગટ થતું નથી અગુણિસ્સ = ચારિત્રગુણ રહિતને મોક્ખો = કર્મથી મુક્તિ ણત્થિ = થતી નથી અમોક્ખસ્સ = મોક્ષ થયા વિના, કર્મ મુક્ત થયા વિના ણિવ્વાણં = નિર્વાણ, સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ ણત્થિ = થતી નથી.

ભાવાર્થ:- સમ્યક્દર્શન રહિત જીવને સમ્યક્જ્ઞાન થતું નથી, સમ્યક્જ્ઞાન વિના ચારિત્રગુણો પ્રગટ થતા નથી અર્થાત્ ભાવ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી. ચારિત્રગુણ રહિત (ભાવ ચારિત્ર રહિત) જીવને કર્મથી મુક્તિ થતી નથી. કર્મથી મુક્તિ વિના નિર્વાણ એટલે સંપૂર્ણ આત્મશાંતિ, સિદ્ધાવસ્થાની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં સમ્યક્દર્શનની મહત્તા પ્રદર્શિત કરી છે. તેમ છતાં અહીં સૂત્રકારે સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રનો સંબંધ સ્પષ્ટ કર્યો છે.

ણત્થિ ચરિત્તં સમ્મત્ત વિહૂણં - સમ્યક્દર્શન વિના સમ્યક્ચારિત્ર હોતું નથી અર્થાત્ સમ્યક્ચારિત્રમાં સમ્યક્દર્શનની નિયમા છે. જ્યાં સમ્યક્ચારિત્ર હોય ત્યાં સમ્યક્દર્શન અવશ્ય હોય છે. સમ્યક્દર્શન વિના ચારિત્ર હોતું જ નથી.

દંસણે ઉ ભઈયવ્વં - સમ્યક્દર્શનમાં સમ્યક્ચારિત્રની ભજના છે અર્થાત્ જ્યાં સમ્યક્દર્શન હોય, ત્યાં સમ્યક્ચારિત્ર હોય, તેવું એકાંતે નથી. જેમ કે અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ જીવોને સમ્યક્દર્શન હોય છે પરંતુ ચારિત્ર નથી અને સર્વવિરતિ સાધુઓને સમ્યક્દર્શન અને ચારિત્ર બંને હોય છે. આ રીતે સમ્યક્દર્શન સાથે ચારિત્રનો સંબંધ વૈકલ્પિક છે.

સમ્મત્ત ચરિત્તાઈં જુગવં - કેટલાક જીવોને સમ્યક્દર્શન એવં સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ એક સાથે થાય છે. જેમ કોઈ મિથ્યાત્વી જીવ પ્રથમ ગુણસ્થાનથી સીધો સાતમા ગુણસ્થાને અપ્રમત્ત સંયત અવસ્થાને પામે, ત્યારે તે જીવને સમ્યક્દર્શન અને ચારિત્ર સાથે પ્રાપ્ત થાય છે.

પુવ્વં વા સમ્મત્તં - કેટલાક જીવો પહેલા સમ્યક્દર્શનને પામે છે ત્યાર પછી ક્રમશઃ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે, તે જીવોને સમ્યક્દર્શન અને ચારિત્ર ક્રમિક પ્રાપ્ત થાય છે.

સંક્ષેપમાં સમ્યક્ચારિત્ર સાથે સમ્યગ્દર્શન નિયમતઃ હોય છે પરંતુ સમ્યગ્દર્શન સાથે સમ્યક્ચારિત્ર હોવાનો નિયમ નથી, તે ભજનાથી (વિકલ્પથી) હોય છે. તેમજ કેટલાક જીવોને સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્ર એક સાથે પ્રાપ્ત થાય છે અને કેટલાક જીવોને તે ક્રમિક પ્રાપ્ત થાય છે.

ણાદંસણિસ્સ ણાણં - પ્રસ્તુત ગાથામાં સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર, કર્મ મુક્તિ અને નિર્વાણ આ પાંચની પૂર્વાપરતાનું નિરૂપણ કર્યું છે. નિર્વાણ પ્રાપ્તિની સાધનામાં સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાથમિકતા છે અર્થાત્ આધ્યાત્મિક સાધનાનો પ્રારંભ સમ્યગ્ દર્શનથી જ થાય છે.

ણાદંસણિસ્સ ણાણં - સમ્યગ્ દર્શન વિના જ્ઞાન સમ્યગ્ થતું નથી. મિથ્યાત્વી જીવોનું જાણપણું જ્ઞાન કહેવાતું નથી, પરંતુ તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. જ્યારે જીવ સમ્યગ્ દર્શનને પામે છે, ત્યારે તે જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે. આ રીતે જીવને સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એક જ સમયે થાય છે તે પહેલાં જીવને મિથ્યાદર્શન અને અજ્ઞાન હોય છે.

ણાણેણ વિણા ણ હુંતિ ચરણગુણા - જ્ઞાન વિના ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન દ્વારા પદાર્થોનો યથાર્થ બોધ અને યથાર્થ શ્રદ્ધા થાય, ત્યારપછી જ તે જીવને ચારિત્ર ગુણની અર્થાત્ સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. જો કોઈ જીવ સમ્યગ્જ્ઞાન કે સમ્યક્શ્રદ્ધા વિના પણ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે ત્યારે તે દ્રવ્ય ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે પરંતુ

સમ્યક્ ચારિત્ર, સમ્યગ્જ્ઞાન વિના થતું નથી. સમ્યક્ ચારિત્રની (ચારિત્ર ગુણની) પ્રાપ્તિ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન પૂર્વક જ થાય છે.

અગુણિસ્સ ણત્થિ મોક્ક્ષો - ગુણ એટલે ચારિત્ર. ચારિત્ર વિના સર્વ કર્મોના ક્ષયરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી કર્મમુક્તિ માટે ચારિત્રગુણની અનિવાર્યતા છે.

ણત્થિ અમોક્ક્ષસ્સ ણિવ્વાણં - કર્મોનો ક્ષય થયા વિના નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સર્વ કર્મોનો ક્ષય તે મોક્ષ છે અને મોક્ષ થવાથી આત્મા અખંડ શાંતિ-સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે; તેને જ નિર્વાણ કહે છે.

મોક્ષ અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ પણ એક સાથે જ થાય છે. તેમ છતાં બંનેમાં કાર્ય-કારણભાવ સંબંધ છે. મોક્ષ કારણ છે અને નિર્વાણ તેનું કાર્ય છે.

આ રીતે મોક્ષમાર્ગના સાધનોમાં સમ્યગ્દર્શનની મુખ્યતા છે, તેમ છતાં સર્વ સાધનોની પરિપૂર્ણતા થાય, ત્યારે જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ કે તેરમે ગુણસ્થાને કેવળી ભગવાનને કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન હોવાથી જ્ઞાન-દર્શનની પૂર્ણતા છે પરંતુ યોગની પ્રવૃત્તિ હોવાથી ચારિત્રની પૂર્ણતા નથી. શૈલેશીકરણ કરીને જીવ ચૌદમા ગુણસ્થાને અયોગી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ચારિત્ર અને તપ ગુણની પૂર્ણતા થાય છે. આ રીતે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ, તે ચારેની પૂર્ણતા થતાં જીવ અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી, તે કર્મોથી મુક્ત થાય છે અને કર્મ મુક્ત જીવનું નિર્વાણ થાય છે.

ભવે ભવે બદલાતાં રહેતાં સંબંધો અને લાગણીઓના નામ પર આ જીવ માત્ર ને માત્ર મિથ્યાત્વને ઘુંટી રહ્યો છે.

પરંતુ આ ભવમાં, સમ્યક્ તત્ત્વનો વધુમાં વધુ સત્સંગ કરીને આત્માને સમ્યક્ત્વથી એવું ભાવિત કરી લેવું જોઈએ કે હવે પછીના કોઈપણ ભવમાં આત્માને, અંશમાત્ર પણ મિથ્યાત્વ સ્પર્શી ન શકે. એના માટે વારંવાર વારંવાર પ્રભુને વિનંતિ કરીએ કે, 'હે પ્રભુ! તમે મારા હૃદયમાં એવા પ્રતિષ્ઠિત થઈ જાઓ.. હે ગુરુદેવ! તમે મારા સ્મરણમાં એવા પ્રતિષ્ઠિત થઈ જાઓ કે મારા પ્રત્યેક શ્વાસે સમકિતના અજવાળા પથરાતા હોય, મારા પ્રત્યેક શ્વાસે સત્ય મારી સમક્ષ દેખાતું હોય!'

સમ્યક્ત્વના આઠ અંગ

પ્રભુ કહે, નવ તત્વ પર શ્રદ્ધા થાય તો
સમ્યક્ દર્શન પ્રગટ થાય.
સમ્યક્ દર્શન પ્રગટ થાય તો
બીજા અનેક પ્રકારના ગુણ પ્રગટ થઈ જાય.

31 ગિસ્સંકિય ગિવ્કાંચિય, ગિવ્વિતિગિચ્છા
અમૂઢદિટ્ટી ય।

ઉવબૂહથિરીકરણે, વચ્છલ્લપભાવણે અટ્ટુ ।।

શબ્દાર્થ:- ગિસ્સંકિય = નિ:શંકતા, જિનવચનમાં શંકા ન કરવી
ગિવ્કાંચિય = નિષ્કાંક્ષા, પરદર્શનની કે સુખની આકાંક્ષા ન કરવી

ગિવ્વિતિગિચ્છા = નિર્વિચિકિત્સા. ધર્મકરણીના ફળમાં સંદેહશીલ ન થવું
અમૂઢદિટ્ટી = મૂઢતા વિનાનું એટલે સમજણવિનાનું સમ્યગ્ દર્શન હોવું, જ્ઞાન
ગર્ભિત સમ્યગ્ દર્શન હોવું, સ્વશ્રદ્ધામાં દઢ રહેવું ઉવબૂહ = ઉપબૃંહણ,
ગુણીજનોના ગુણોની પ્રશંસા કરવી. શ્રુત ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મની સ્વ-પરમાં
વૃદ્ધિ કરવી, પુષ્ટિ કરવી થિરીકરણે = સ્થિરીકરણ, ધર્મથી ડગી જતાં
જીવોને ધર્મમાં સ્થિર કરવા વચ્છલ્લ = વાત્સલ્ય, સાધર્મીઓ પ્રત્યે પ્રેમભાવ,
અહોભાવ રાખવો પમાવણે = પ્રભાવના, જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો
અટ્ટુ = આ આઠ દર્શનાચાર છે.

ભાવાર્થ:- 1. નિ:શંકતા, 2. નિષ્કાંક્ષા, 3. નિર્વિચિકિત્સા, 4. અમૂઢ
જ્ઞાન ગર્ભિત દષ્ટિ, 5. ઉપબૃંહણ - પુષ્ટીકરણ, 6. સ્થિરીકરણ, 7. વાત્સલ્ય
અને 8. પ્રભાવના એ આઠ સમકિતના અંગ (દર્શનાચાર) છે.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથામાં સમ્યગ્દર્શનના આઠ આચારનું નિરૂપણ
છે.

જે વ્યક્તિને જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોના જ્ઞાન સાથે નવેય તત્ત્વોની
યથાર્થ શ્રદ્ધા થઈ જાય ત્યારે તેને સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટ થાય છે. એક
સમ્યગ્દર્શન ગુણના પ્રગટીકરણ સાથે આત્મામાં અન્ય અનેક ગુણો પ્રગટ
થાય છે. સૂત્રકારે અહીં તેવા આઠ ગુણોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

1. નિ:શંકતા:- તત્ત્વોમાં સંશયનો અભાવ. જિનોક્ત તત્ત્વ-
દેવ, ગુરુ, ધર્મ અને શાસ્ત્રમાં તથા જીવાદિ નવ તત્ત્વોમાં અંશત: કે સર્વત:
શંકા રહિત થવું, તે નિ:શંકતા ગુણ છે; તેનાથી સમ્યગ્ દર્શન નિર્મલ રહે છે.

2. નિષ્કાંક્ષા:- આકાંક્ષા રહિત હોવું. અન્ય ધર્મોના ચમત્કાર જોઈને
તેના પ્રતિ આકર્ષિત ન થવું તેની પ્રશંસા ન કરવી, તે નિષ્કાંક્ષા ગુણ છે; આ
ગુણથી સમ્યગ્દર્શન સ્થિર રહે છે.

3. નિર્વિચિકિત્સા:- વિચિકિત્સા રહિત થવું. ધર્મકરણીના ફળમાં
સંદેહ ન કરવો. ધર્માચરણનું ફળ સંવર અને નિર્જરા છે તે બંને નિશ્ચિતરૂપે તે
જ સમયે પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મના ફળ પ્રતિ નિ:સંદેહ રહેવાથી સમકિત નિર્દોષ
રહે છે.

4. અમૂઢદષ્ટિ:- દેવમૂઢતા, ગુરુમૂઢતા, ધર્મમૂઢતા, શાસ્ત્રમૂઢતા,
લોકમૂઢતા આદિ મૂઢતાઓ છે. તે મૂઢતાથી રહિત થવું તે અમૂઢદષ્ટિ છે.

5. ઉપબૃંહણ:- તેના ત્રણ અર્થ છે- 1. પ્રશંસા 2. વૃદ્ધિ 3. પુષ્ટિ. જેમ

કે- 1.ગુણીજનોના ગુણોની પ્રશંસા કરીને તે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થ કરવો. 2.ક્ષમા, મૃદુતા વગેરે પોતાના આત્મગુણોની વૃદ્ધિ કરવી 3. સમ્યગ્દર્શની પુષ્ટિ કરવી. આ ગુણથી સમકિત પુષ્ટ થાય અને ધર્મની ભક્તિ થાય.

6. સ્થિરીકરણ:- સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્રથી ચલાયમાન થતાં વ્યક્તિઓને પુનઃ તે માર્ગમાં સ્થિર કરી દેવા તે સ્થિરીકરણ છે. આ ગુણ સ્વપર ઉપકારક થાય છે.

7. વાત્સલ્ય:- સાધર્મિકો પ્રત્યે હાર્દિક અને નિઃસ્વાર્થ અનુરાગ કે વાત્સલ્ય ભાવ રાખવો તથા સાધર્મિક સાધુવર્ગ અને શ્રાવકવર્ગની સેવા કરવી. આ ગુણથી અન્ય વ્યક્તિઓને ધર્મ પ્રતિ અનુરાગની વૃદ્ધિ થાય છે.

8. પ્રભાવના:- તેના બે અર્થ થાય છે. 1.રત્નત્રયથી પોતાના આત્માને ભાવિત (પ્રભાવિત) કરવો 2.પોતાના વિશિષ્ટ ગુણોથી ધર્મ અને સંઘની

ઉન્નતિ કરવી; તેને પ્રભાવના કહે છે. તે પ્રભાવના કરનાર પ્રભાવકતાના મુખ્ય આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છે-1.જે સમયે જેટલા આગમ ઉપલબ્ધ હોય તેમાં પ્રવીણ હોય 2. વાદ વિજેતા હોય. 3. સફળ પ્રવચનકાર હોય. 4. તપસ્વી હોય 5.સભામાં મોટા વ્રત, ત્યાગ-નિયમ ગ્રહણ કરનાર હોય. 6. ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન સંબંધી નિમિત્ત જ્ઞાનમાં કુશલ હોય 7. અનેક લબ્ધિ સંપન્ન હોય, મંત્રાદિથી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરેલી હોય; તેમજ જ્ઞાન,દર્શન અને ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી પ્રભાવશીલ વ્યક્તિત્વ અને આદેય વચનવાળા હોય. 8. કવિ હોય, કાવ્ય રચનામાં અને ગાયન કલામાં કુશલ હોય. પોતાના શ્રેષ્ઠ આ એક કે અનેક ગુણ સંપન્ન વ્યક્તિ શાસનની પ્રભાવના કરનાર થાય છે.

સમ્યગ્દર્શનના આ આઠ આચારોમાંથી નિઃશંકતા આદિ પ્રથમ ચાર અંતરંગ ગુણરૂપ છે અને શેષ ચાર બાહ્ય આચાર રૂપે પ્રગટ થાય છે.

સર્વજ્ઞ પ્રભુએ પોતાના જ્ઞાનમાં આ લોકની દશા જાણીને કહ્યું, સમકિતની હાજરીમાં- સમકિત દશામાં જો કોઈ મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ થઈ જાય તો માત્ર ને માત્ર દેવગતિનો આયુષ્ય બંધ થાય, અન્ય કોઈ ગતિનું ન થાય - અને ભવિષ્યમાં કદી પણ નરકગતિ અને તિર્યચ ગતિમાં જન્મ ન લેવો પડે, જ્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી કદી પણ દુર્ગતિમાં જન્મ ન લેવો પડે તેવું નિશ્ચિત થઈ જાય. માટે જ, આ ભવમાં સમકિતની પ્રાપ્તિ તે અમૂલ્ય પ્રાપ્તિ બની જાય.

"JAIN KRANTI"

Statement about ownership and other particulars about the monthly "JAIN KRANTI" to be published in the first issue every year after last day of March.

FORM IV (See Rules 8)

1. Place of Publication : Mumbai
2. Periodicity of its Publication : Monthly
3. Printer's Name : Arihant Printing
Add. : Ghatkopar (E), Mumbai.
Nationality : Indian
4. Publisher's Name : Shree Deepakbhai Bhayani
Nationality : Indian
Add. : 202, Satellite Building,
Opp. Mistry Complex,
J.B. Nagar, Andheri (E),
Mumbai - 400099.
5. Editor's Name : Shree Deepakbhai Bhayani
Nationality : Indian
Add. : 202, Satellite Building,
Opp. Mistry Complex,
J.B. Nagar, Andheri (E),
Mumbai - 400099.
6. Name and add. of individuals : Shree Deepakbhai Bhayani
Who the monthly (and : 202, Satellite Building,
partners of share holders : Opp. Mistry Complex,
holding more than one per : J.B. Nagar, Andheri (E),
cent of total capital : Mumbai - 400099.

I Deepak Bhayani hereby declare that the particulars given above are true to trust of my knowledge and belief.

Dt. July - 2023

Deepak Bhayani (Publisher)

પ્રભુ કહે, સમ્યક્ દર્શન પ્રાપ્ત થાય તો અનંત સંસાર સીમિત બની જાય. સીમિત સંસારનો નાશ કરવા માટે ચારિત્રનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

32 સામાયિક પદમં, છેદોવદ્વાવણં ભવે બીયં ।
પરિહારવિસુદ્ધીયં, સુહુમં તહ સંપરાયં ચ ॥

શબ્દાર્થ:- અત્ય = ત્યાર પછી પદમં = પ્રથમ સામાયિક = સામાયિક બીયં = બીજું છેદોવદ્વાવણં = છેદોપસ્થાપનીય ભવે = હોય છે પરિહાર વિસુદ્ધીયં = ત્રીજું પરિહાર વિશુદ્ધિ સુહુમં સંપરાયં = ચોથું સૂક્ષ્મ- સંપરાય ચારિત્ર છે.

ભાવાર્થ:- ત્યાર પછી પહેલું સામાયિક ચારિત્ર, બીજું છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ત્રીજું પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર, ચોથું સૂક્ષ્મ

સંપરાય ચારિત્ર છે.

33 અકસાયમહક્ષાયં, છઝમત્થસ્સ જિણસ્સ વા ।
એયં ચયરિત્તકરં, ચારિત્તં હોઈ આહિયં ॥

શબ્દાર્થ:- અકસાયં = કષાયના ક્ષય કે ઉપશમથી થનારું, કષાય રહિત અહક્ષાયં = પાંચમું યથાખ્યાત ચારિત્ર છઝમત્થસ્સ = અગિયારમા અથવા બારમા ગુણસ્થાનવર્તી છબ્ધસ્થ મુનિનું જિણસ્સ = કેવળી ભગવાનનું એયં = આ પાંચેય પ્રકારના ચારિત્તં = ચારિત્ર ચયરિત્તકરં = સંચિત કર્મોના ખજાનાને રિક્ત(ખાલી) કરનાર હોઈ = છે આહિયં = એમ જિનેન્દ્ર ભગવાને કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:- કષાય રહિત પાંચમું યથાખ્યાત ચારિત્ર છબ્ધસ્થ મુનિને અથવા કેવળી ભગવંતોને હોય છે. આ પાંચેય પ્રકારના ચારિત્ર પૂર્વ સંચિત કર્મોને રિક્ત-ખાલી કરે છે, તેથી તેને ચારિત્ર કહે છે.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં મોક્ષમાર્ગનું ત્રીજું સાધન સમ્યક્ ચારિત્ર અને તેના પ્રકારનું નિદર્શન છે.

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જીવનું અનંત સંસાર પરિભ્રમણ સીમિત થઈ જાય છે. સીમિત થયેલા સંસાર પરિભ્રમણનો નાશ કરવા માટે સાધકને સમ્યક્ ચારિત્રનો પુરુષાર્થ કરવો પડે છે.

ચયરિત્તકરં ચારિત્તં:- કર્મોને રિક્ત કરે તે ચારિત્ર. સામાન્યતઃ ચારિત્ર આશ્રવને રોકનારું કહેવાય છે. પરંતુ અહીં સૂત્રકારે ચારિત્ર શબ્દનો વ્યુત્પત્તિપરક અર્થ પ્રદર્શિત કર્યો છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે સમ્યક્ચારિત્રમાં સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને તપનું અસ્તિત્વ હોય જ છે. તેથી ચારિત્ર સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરે તે સમુચિત છે.

સાધક ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને ચારિત્રની પૂર્ણતાને પામે ત્યાં સુધીની તેની વિવિધ અવસ્થાઓના આધારે પ્રસ્તુત ગાથામાં ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે.

સામાયિક ચારિત્ર:- રાગ દેષ રહિત થઈ સર્વ સાવધ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો, તેને સામાયિક ચારિત્ર કહે છે. વિવિધ અપેક્ષાઓથી કથિત છેદોપસ્થાપનીય આદિ શેષ ચાર ચારિત્ર પણ સામાયિક રૂપ જ છે.

સામાયિક ચારિત્રના બે પ્રકાર છે- (1) ઈત્વરિક- અલ્પકાલિન. ભરત-ઐરવતક્ષેત્રમાં 24 તીર્થકરમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકર ભગવાનના શાસનમાં જે સામાયિક ચારિત્ર ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેની સ્થિતિ જઘન્ય સાત દિવસ, મધ્યમ ચાર માસ અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસની હોય છે. ત્યાર પછી તેના સ્થાને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર અંગીકાર કરાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ તે સામાયિક ચારિત્રનો છેદ કરી પુનઃ ચારિત્રનું ઉપસ્થાપન કરાવવામાં આવે છે. (2) યાવત્કથિત -જીવન પર્યતનું. શેષ 22 તીર્થકરોના શાસનમાં અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રના દરેક તીર્થકરોના શાસનમાં દીક્ષા સમયથી જીવન પર્યત સામાયિક ચારિત્ર જ રહે છે.

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર:- જે ચારિત્રમાં પૂર્વ પર્યાયનો છેદ કરીને મહાવ્રતનું આરોપણ કરાય છે, તેને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહે છે. તેના પણ બે ભેદ છે-

(1) નિરતિચાર :- પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં નવદીક્ષિત સાધુને જે વડીદીક્ષા અપાય છે, તે નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર છે. તે જ રીતે ત્રેવીસમાં તીર્થકરના શ્રમણ ચોવીસમાં તીર્થકરના શાસનમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેને પંચ મહાવ્રતનું આરોપણ કરાવવામાં આવે છે, તે પણ નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર છે.

(2) સાતિચાર :- કોઈ સાધુ મહાવ્રતનો ભંગ કરે, અન્ય મોટા દોષોનું સેવન કરે, ત્યારે તે સાધુને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે પૂર્વની દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરીને પુનઃ મહાવ્રતારોપણ કરવામાં આવે છે, તેને સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહે છે. આ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં જ હોય છે. સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય, તે બંને ચારિત્રમાં છઠ્ઠાથી નવમા પર્યતના ચાર ગુણસ્થાન હોય છે.

(3) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર:- ગચ્છ-સમૂહથી નિવૃત્તિ લઈને વિશિષ્ટ પ્રકારના તપની આરાધના રૂપ ચારિત્ર તે પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર છે. તેની વિધિ આ પ્રકારની છે-9 સાધુ સાથે મળીને આ ચારિત્રની આરાધના કરે છે. તેની સ્થિતિ 18 માસની હોય છે. પ્રથમ 6 માસમાં 4 સાધુ તપસ્યા કરે, બીજા ચાર સાધુ તેમની સેવા કરે અને એક સાધુગણ-પ્રમુખતા ધારણ કરે. બીજા છ માસમાં તપસ્યા કરનાર સેવા કરે અને સેવા કરનારા તપસ્યા કરે છે તથા એક સાધુ ગણપ્રમુખ રહે છે. ત્યાર પછી ત્રીજા છ માસમાં

ગણપ્રમુખ તપસ્યા કરે છે, શેષ સાધુ તેની સેવા કરે છે અને કોઈ પણ એક સાધુગણની પ્રમુખતા સ્વીકારે છે.

તપસ્યા કરનાર સાધુ ઉનાળામાં એક, બે કે ત્રણ ઉપવાસ, શિયાળામાં, બે, ત્રણ કે ચાર ઉપવાસ અને ચોમાસામાં ત્રણ, ચાર કે પાંચ ઉપવાસ કરે. તપના પારણે બધા સાધક આયંબિલ કરે છે. આ પ્રકારે આ ચારિત્રમાં વિશિષ્ટ તપ સાધનાથી આત્મશુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. આ રીતે 18 માસનો એક કલ્પ પૂર્ણ થયા પછી તે સાધુઓ ગચ્છમાં આવી જાય અથવા જીવન પર્યત તે જ રીતે ક્રમપૂર્વક તપસાધના કરતા રહે છે. આ ચારિત્ર પણ ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થકરના શાસનમાં જેણે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો હોય તેને જ હોય છે.

આ ચારિત્રનો સ્વીકાર તીર્થકરની બે પાટ સુધી જ હોય છે. તેમાં છઠ્ઠું અને સાતમું બે જ ગુણસ્થાન હોય છે. તેની આરાધનાથી ઘણા કર્મોનો નાશ થાય છે અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની વિશુદ્ધિ થાય છે.

સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર:- સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રની સાધના કરતાં-કરતાં જ્યારે કોધાદિ ત્રણ કષાય ઉપશાંત અથવા ક્ષીણ થઈ જાય છે અને કેવળ લોભ કષાય સૂક્ષ્મરૂપે બાકી રહે છે, આ અવસ્થાને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર કહે છે. આ ચારિત્ર દશમા ગુણસ્થાનકવર્તી સાધુને હોય છે. પરિહાર વિશુદ્ધિવાળા સાધુ પણ જ્યારે સાતમા ગુણસ્થાનકથી આગળ વધીને શ્રેણી ચઢે છે ત્યારે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં પ્રવેશ કર્યા પછી જ આઠમું, નવમું ગુણસ્થાન પાર કરીને આ સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે.

યથાખ્યાત ચારિત્ર:- જ્યારે ચારે કષાયો સર્વથા ઉપશાંત અથવા ક્ષીણ થઈ જાય છે, તે સમયની ચારિત્રની અવસ્થાને યથાખ્યાત ચારિત્ર કહે છે. આ ચારિત્ર ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અનેક ભાગોમાં વિભક્ત છે-

(1) 11મા ગુણસ્થાનવાળા સાધકનું ચારિત્ર છન્નસ્થ ઉપશાંત કષાય યથાખ્યાત ચારિત્ર કહેવાય છે. (2) 12મા ગુણસ્થાનવાળા સાધકનું ચારિત્ર છન્નસ્થ ક્ષીણ કષાય યથાખ્યાત ચારિત્ર કહેવાય છે. (3,4) તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનવાળા સાધકનું ચારિત્ર ક્રમશઃસયોગી કેવળી યથાખ્યાત ચારિત્ર અને અયોગી કેવળી યથાખ્યાત ચારિત્ર કહેવાય છે. આ રીતે તેમાં 11 થી 14 પર્યતના ચાર ગુણસ્થાન હોય છે.

સમ્યક્ તપ અને તેના પ્રકાર

બાહ્ય તપ

અણસણ
અભોજન

1

ભિક્ષુચારિયા
ભિક્ષાચર્યા

2

કાયકિલેસો
કાયકલેશ

3

ઓમોચરિયા
ભિષોદરી

4

રસપરિચ્છા
રસપરિત્યાગ

5

પડિસંલીળયા
પ્રતિ સંલીનતા

6

આભ્યંતર તપ

પાયચ્છિત્તં
પ્રાયશ્ચિત્ત

1

વેચાવચ્ચં
વૈયાવચ્ચ

2

3

વિળઓ
વિનય

4

સજ્ઞાઓ
સ્વાધ્યાય

5

વિઝસગ્ગો
કાયોત્સર્ગ

6

પ્રભુ કહે, તપ કરવાથી કર્મ ક્ષય અને આત્મશુદ્ધિ થાય. મોક્ષ પામવાની વિશિષ્ટ સાધના તે તપ છે.

34

તવો ય દુવિહો વુત્તો, બાહિરબ્હંતરો તહા ।

બાહિરો છવ્વિહો વુત્તો, એવમ્બ્હંતરો તવો ।।

શબ્દાર્થ:- તવો = તપ દુવિહો = બે પ્રકારના વુત્તો = કહ્યા છે
બાહિરબ્હંતરો તહા = બાહ્ય તપ અને આભ્યંતર તપ બાહિરો = બાહ્ય તપ

છવ્વિહો = છ પ્રકારના એવં = એ પ્રમાણે અભ્યંતરો = આભ્યંતર તપ.

ભાવાર્થ:- તપના બે પ્રકાર કહ્યા છે - બાહ્ય તપ અને આભ્યંતર તપ.
બાહ્ય તપના છ પ્રકાર છે અને તે જ રીતે આભ્યંતર તપના પણ છ પ્રકાર છે.

વિવેચન:- પ્રસ્તુત ગાથામાં મોક્ષના ચોથા સાધન-તપના ભેદ-
પ્રભેદનું કથન છે.

તપ એ કર્મક્ષય તથા આત્મશુદ્ધિનું કારણ હોવાથી મુક્તિનું વિશિષ્ટ સાધન છે. તેથી જ મોક્ષમાર્ગના ચાર સાધનોમાં તેની પૃથક્ ગણના થઈ છે. અનેક શાસ્ત્રોમાં તેનું વર્ણન છે. તે તેની વિશેષ મહત્તા પ્રદર્શિત કરે છે.

પ્રસ્તુત ગાથામાં તપના છ બાહ્ય અને છ આભ્યંતર, તેમ કુલ બાર ભેદોનું સંક્ષિપ્ત કથન છે.

બાહ્ય તપ :- જે તપને લોકો બાહ્યદ્રષ્ટિએ તપરૂપે ઓળખે છે અથવા જે તપ બાહ્ય શરીરને તપાવે, કૃશ કરે અને કર્મોનો ક્ષય કરે છે, તેને બાહ્ય તપ કહે છે. તેના છ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે-

1. અણસણ :- અભોજન. અલ્પ સમય માટે કે જીવનપર્યંત આહારનો ત્યાગ.

2. ઓમોયરિયા :- અવમોદરિકા, ઊણોદરી. અવમ = ન્યૂન, અલ્પ, ઉદર = પેટ. પેટને ઉણું રાખવું. ભૂખ કરતા અલ્પ આહાર લેવો. ઉપકરણ, કોઠાદિ કષાયની અલ્પતા કરવી.

3. ભિક્ષાયરિયા :- ભિક્ષાયર્યા. વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહ-સંકલ્પ સહ ભિક્ષા લેવા માટે જવું. ભિક્ષાયર્યામાં વૃત્તિઓનો સંક્ષેપ થાય છે, તે નિર્જરાનું કારણ હોવાથી તપ કહેવાય છે.

4. રસપરિચ્છાઃ :- રસપરિત્યાગ. ઘી-દૂધ વગેરે રસવંતા આહારનો ત્યાગ કરવો.

5. કાયકિલેસો :- કાયકલેશ. દેહાધ્યાસ છોડવા માટે શરીરને કષ્ટ

આપવું. વીરાસન વગેરે આસને બેસવું, કેશલુંચન કરવું.

6. પડિસંલીણયા :- પ્રતિ સંલીનતા. ઈન્દ્રિયોને વિષયાદિથી ગોપવવી. વિષયો તરફ જતી વૃત્તિઓને પાછી વાળીને આત્મભાવમાં લીન કરવી.

આભ્યંતર તપ :- જે તપને બાહ્યદ્રષ્ટિએ લોકો તપરૂપે ઓળખતા નથી પરંતુ કર્મનિર્જરામાં જે નિમિત્તભૂત છે, તેને આભ્યંતર તપ કહે છે. તેના છ ભેદ આ પ્રમાણે છે.

પાયચ્છિત્તં :- લાગેલા દોષો અને અતિચારોની શુદ્ધિ કરવી, તે પ્રાયશ્ચિત્ત તપ છે.

વિણઓ :- વિનીયતે इति विनयः। જે ક્રિયા દ્વારા કર્મો દૂર થાય તે વિનય. રત્નાધિક વગેરે પ્રત્યે બહુમાન આદિ કરવા વિનયની પ્રવૃત્તિ છે.

વૈયાવચ્ચં :- આચાર્ય ગુરુ વગેરેની સેવા ભક્તિ કરવી, તે વૈયાવચ્ચ તપ છે.

સજ્ઞાઓ :- સ્વાધ્યાય. શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના કરવી શાસ્ત્રોનું અધ્યયન, ચિંતન, મનન કરવું.

જ્ઞાણં :- ધ્યાન. જિનેશ્વરની આજ્ઞાદિ કોઈપણ એક વિષયમાં ચિત્તને સ્થિર કરવું.

વિડસગ્ગો :- વ્યુત્સર્ગ. ગણ, શરીર, ઉપધિ, કષયાદિને છોડવા, તેનો ત્યાગ કરવો.

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ

એ માનવ ભવની

સુહૃતા છે

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની ઉપયોગિતા

પ્રભુ કહે , મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવા માટે
નિરંતર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની
આરાધના કરવી જોઈએ.

35
|| ણાણેણ જાણઙ્ઞ ભાવે, દંસણેણ ય સદ્દહે ।
|| ચરિત્તેણ ણિગિણ્ણહાઙ્ઞ, તવેણ પરિસુજ્ઞઙ્ઞહ । ।

શબ્દાર્થ:- ણાણેણ = જ્ઞાનથી ભાવે = પદાર્થોને, તત્ત્વોને જાણઙ્ઞ = જાણે છે દંસણેણ = દર્શનથી સદ્દહે = શ્રદ્ધા કરે છે ચરિત્તેણ = ચારિત્રથી ણિગિણ્ણહાઙ્ઞ = આશ્રવ નિરોધરૂપ સંવર કરે છે તવેણ = તપથી પરિસુજ્ઞઙ્ઞહ = પૂર્વકૃત કર્મોનો ક્ષય કરી પરિશુદ્ધ થાય છે.

ભાવાર્થ:- આત્મા જ્ઞાનથી જીવાદિ તત્ત્વોને જાણે છે, દર્શનથી તેના પર શ્રદ્ધા કરે છે, ચારિત્રથી આશ્રવ નિરોધરૂપ સંવર કરે છે અને તપથી પૂર્વકૃત કર્મોનો ક્ષય કરી પરિશુદ્ધ થાય છે.

36
|| યત્તિ પુવ્વકમ્માઙ્ઞં, સંજમેણ તવેણ ય ।
|| સવ્વદુક્ખ પહીણઢ્ઢા, પવ્વકમંતિ મહેસિણો । ।
|| ત્તિ બેમિ । ।

શબ્દાર્થ:- મહેસિણો = મહર્ષિ સંજમેણ = સંયમથી તવેણ = તપથી પુવ્વકમ્માઙ્ઞં = પૂર્વકૃત કર્મોનો યત્તિ = ક્ષય કરીને સવ્વદુક્ખ પહીણઢ્ઢા = બધા દુઃખોથી રહિત થવા માટે પવ્વકમંતિ = જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમાં પરાક્રમ કરે છે.

ભાવાર્થ:- સંયમ અને તપથી પૂર્વકૃત કર્મોનો ક્ષય કરીને સર્વ દુઃખોનો ક્ષય કરવા મહર્ષિઓ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રમાં પરાક્રમ કરે છે, તેના ફલ સ્વરૂપ તેઓ સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન:- જે રીતે રોગથી મુક્ત થવાની ઈચ્છા રાખનાર વ્યક્તિને ડૉક્ટર દ્વારા રોગની જાણકારી કરવી, ડૉક્ટર અને તેના નિર્ણય તથા દવા પર વિશ્વાસ કરવો; ઔષધ સેવન અને પથ્ય-પરેજની સાવધાનીઓ રાખવી; આ સર્વ ઉપચારના અંગોને સ્વીકારવા આવશ્યક થાય છે. તે જ રીતે અનાદિકાલીન આત્મરોગરૂપ કર્મોથી મુક્ત થવા માટે પણ આ અધ્યયનમાં વર્ણિત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ, તે ચારે અંગો-સાધનોને ભાવપૂર્વક આદરવા આવશ્યક છે. જ્ઞાનથી વસ્તુતત્ત્વનો બોધ થાય, દર્શનથી તેના પર વિશ્વાસ -શ્રદ્ધા થાય, ચારિત્રથી આવતા કર્મો રોકાય જાય અને તપથી પૂર્વકૃત કર્મોનો નાશ થાય છે.

સંક્ષેપમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે મુમુક્ષુએ નિરંતર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચારેયની સુમેળપૂર્વક આરાધના કરવી જોઈએ. તે આરાધનાની સફળતા માટે આ અધ્યયન સદા મનનીય, સ્મરણીય અને આદરણીય છે.

જેમ જેમ આપણી અંદરમાં વિનયભાવ વધતો જાય
એટલે કે સંવેગનો ભાવ વધતો જાય...
એમ એમ સમ્યક્ત્વનો ભાવ વધતો જાય !
સમ્યક્ત્વ જેમ જેમ વધતું જાય...
એમ એમ મિથ્યાત્વ ઘટતું જાય !

સમકિત પ્રગટાવો

શું લઈને જાશું, આ ભવમાંથી
નીકળવાનું છે, અવઢવમાંથી
એક જ રટણ, એક ઝંખના
એક ભાવના, એક ઉપાસના
ઓગાળી દો નામો, સમકિત પામો
સમકિત પ્રગટાવો, સત્યને પામો (2)

જે દેખું તે સમ્યક દેખું,
જે વિચારું સમ્યક વિચારું,
જે જાણું તે સમ્યક જાણું,
જે માનું તે સમ્યક માનું,
એક લક્ષ છે, એક સફર
સત્ય સદાય.. અજર-અમર
પ્રભુ ગુણને ગાવો, સમકિત પામો
સમકિત પ્રગટાવો, સત્યને પામો (2)

ધ્રુવનો તારો ઝળકે નભમાં,
સ્થિર કરે સહુને સકલમાં,
ધુમ્મસ વિખેરાતું જ્યારે,
ચહેરો સાચો ઉપસે ત્યારે,
અંતરની જો ખૂલે દંષ્ટિ, તો દેખાય સાચી સૃષ્ટિ,
સમકિત પ્રગટાવો, સત્યને પામો (2)

જે પણ બોલો એ વાણીમાં,
સંબંધોને સરવાણીમાં,
તડકાઓમાં છાયાઓમાં,
પળના આ પડછાયામાં,
આચારોમાં વિચારોમાં,
અગૂઢ એવા અણસારોમાં,
તરુવરથી લઈ તારાઓમાં,
મૌનની વહેતી ધારાઓમાં,
સત્યને વાવો... સમકિત પામો..
સમકિત પ્રગટાવો, સત્યને પામો..
જાતને સમજાવો, સત્યને પામો..
અનંતને આરાધો, સત્યને પામો..
સમકિત પ્રગટાવો, સત્યને પામો.. (7)

Look n Learn Jain Gyan Dham

A modern Pathshala
with a modern approach
that inculcates human values!

**PLAY
while you
PRAY**
**ADMISSIONS
OPEN**

Inspired by
**Rashtrasant Param Gurudev
Shree Namramuni Maharaj Saheb**

Come, Explore, Learn,
Share & Grow with US!

Innovative Teaching Techniques
Interactive Weekly Sessions
Specially Designed Curriculum

Well Trained 800+
Look n Learn
Didi's & Sir's

 Puppet, Theatre

 Charts, Posters

 Dancing, Singing

 Story Telling

 Mono Acts

 Audio, Visuals

**ENROLL
NOW!**

For NEW Admission
Kindly Contact: 86574 84478